

Historie- eller diskursanalyse?

**En introduktion til Foucaults *Les mots et
les choses* og *L'archéologie du savoir***

Af Sverre Raffnsøe

Faggruppen for filosofi/videnskabsteori
Roskilde Universitetscenter
Postboks 260, 4000 Roskilde
sverre@frode.ruc.dk
Tlf. 46742906

Maj 1999

Sverre Raffnsøe:

Historie- eller diskursanalyse?

En introduktion til Foucaults *Les mots et les choses* og *L'archéologie du savoir*.

COS-rapport nr. 4/1999
ISSN 1395-0657

Indholdsfortegnelse

Indledning	3
I. Umiddelbar Reception.....	6
II. Bogens afsæt.....	8
III. Opbruddet indenfor humanvidenskaberne.....	10
IV. <i>Ordene og tingene</i> som den nyere tids historie.....	20
V. Renæssancen	23
VI. Klassicismen.....	26
VII. Klassicismens opløsning og moderniteten.....	30
VIII. Mennesket som 'dobbeltvæsen'.....	36
IX. Humanvidenskaberne	46
X. Sprogets genkomst og 'modernismen'	49
XI. Foucaults 'diskursanalyse'.....	53
Litteraturliste.....	64

Indledning

I en bog af Marianne Winther Jørgensen og Louise Phillips med titlen *Diskursanalyse som teori og metode*, der for ganske nylig er udkommet på Roskilde Universitetsforlag, kan man i første kapitel læse følgende passage:

“Michel Foucault var den, der for alvor satte gang i diskursanalysen, både ved at udvikle teori og begreber og gennem en række empiriske undersøgelser. Indenfor næsten alle diskursanalytiske retninger er Foucault blevet en figur, som man forholder sig til i sit arbejde, og som man helst skal kommentere, modificere, kritisere og meget gerne citere. Så vi gør også vores ophold ved ham – ikke kun for at leve op til spillets implicite regler, men også fordi alle vores tilgange har rødder i Foucaults tænkning, selvom de også tager afstand fra forskellige dele af hans teori” (p. 21).

Passagen illustrerer meget godt den status, man ofte har tildelt Foucault i forhold til den diskursteori – eller for den sags skyld socialkonstruktionisme –, der er så meget i vælten: en status af en slags ‘founding father’, som man kan forudsætte eksistensen af, henvise til, påberåbe eller påkalde sig, kritisere og korrigere. Men billedet af sådanne ur-fædre fremstår ofte underligt diffust – sådan som blandt andre Freud fremhæver det (f.eks. i *Der Mann Moses und die monotheistische Religion*). Og dette synes også til dels at gælde i tilfældet Foucault. Det står nemlig ofte ret uklart, hvad præcist i diskursanalysen han skulle være “Urheber”, eller ophavsmand, til. Og det står også ret uklart, hvorvidt han overhovedet selv har bedrevet diskursanalyse. Og – i givet fald – hvordan han har gjort det.

Som en forberedelse til at besvare sådanne spørgsmål vil jeg her prøve at gå til ophavsmanden selv; jeg vil prøve at give et indblik i, hvad Foucault rent faktisk gør i det der betragtes som hans diskursanalytiske periode, nemlig i værkerne *Ordene og tingene* (*Les mots et les choses*, udgivet 1966), *Vidensarkæologien* (*L'archéologie du savoir*, udgivet 1969) og *Talens orden* (*L'ordre du discours*, udgivet 1971). I denne redegørelse vil jeg hovedsagelig tage afsæt i og koncentrere mig om hovedværket *Les mots et les choses*. Afslutningsvis vil jeg imidlertid forholdsvis kort inddrage *L'archéologie du savoir* for at præcisere hvilken analysevinkel han anlægger i den nævnte fase af forfatterskabet, og hvilket diskursbegreb han opererer med. Først i forlængelse af en

sådan undersøgelse bliver det muligt at diskutere på seriøs vis, hvordan Foucaults analyseniveau forholder sig til det analyseniveau, andre diskursanalytiske retninger anlægger.

Men når man skal forsøge at formulere, hvad Foucault grundlæggende står for, viser der sig en grundlæggende vanskelighed, eftersom han udarbejder sin analysemåde som et led i historiske undersøgelser og i et tilbageblik og en refleksion over, hvad han har gjort i sine historiske undersøgelser. Han er ikke interesseret i at fremstille en generel analysemåde eller metode, som alle kan følge i enhver undersøgelse. Og han prøver ikke at udarbejde et generelt diskursbegreb.¹

I modsætning hertil viser Foucault eksemplarisk: Se jeg har, med mit historiske afsæt og i min specifikke undersøgelse, gjort sådan og sådan; hvorefter han spørger: hvad har jeg i grunden gjort, når jeg har gjort sådan, og hvad var forudsætningerne for, at jeg kunne gøre sådan; og han spørger endvidere: Hvilket diskursbegreb kom jeg i grunden til at operere med i de historiske undersøgelser, jeg foretog. Foucault opererer med, at den analyse han foretager, har et bestemt partikulært historisk afsæt, og han søger at medtænke dette 'problem' i sin teori.

Det er der nogle generelle pointer i: blandt andet et forsøg på at fastholde den historiske betingethed af al erkendelse, filosofisk og videnskabelig; men det betyder også, at man ikke kan fremstille en

¹ I en samtale med S. Hasumi med titlen "Pouvoir et savoir" fremhæver Foucault i 1977: "*L'archéologie du savoir* n'est pas un livre de méthodologie. Je n'ai pas de méthode que j'appliquerais de la même façon à des domaines différents. Au contraire, je dirais que c'est un même champ d'objets, un domaine d'objets que j'essaie d'isoler en utilisant des instruments que je trouve ou que je forge, au moment même où je suis en train de faire ma recherche, mais sans privilégier du tout le problème de méthode. Dans cette mesure aussi, je ne suis pas du tout structuraliste, puisque les structuralistes des années cinquante, soixante, avaient essentiellement pour but de définir une méthode qui soit, sinon universellement valable, du moins généralement valable pour toute une série d'objets différents" (*Dits et écrits III*, p. 404). Senere i samtalen understreger han fraværet af en generel metodologi yderligere: "[E]n général ou on a une méthode ferme pour un objet que l'on ne connaît pas, ou l'objet préexiste, on sait qu'il est là, mais on considère qu'il n'a pas été analysé comme il faut et on se fabrique une méthode pour analyser cet objet préexistant déjà connu. Ce sont là les deux façons raisonnables de se conduire. Moi, je me conduis d'une façon tout à fait déraisonnable et prétentieuse, sous des dehors de modestie, mais c'est de la prétention, de la présomption, du délire de présomption presque au sens hégélien que *de vouloir parler d'un objet inconnu avec une méthode non définie*" (*Dits et écrits III*, p. 405; min kursivering). *Vidensarkæologien* så Foucault ikke som en bog, hvori han udarbejdede en generel metode; det var derimod et værk, hvori han så tilbage på sit hidtidige arbejde og reflekterede over hvad han havde gjort, men med henblik på at komme videre. Man kan anskue værket som Foucaults parallel til en digters poetik. For Foucault at se er en sådan løbende refleksion over og korreksion af fremgangsmåden nødvendig.

Foucaults teori om diskursen direkte og systematisk. Hvis man gør det, bliver Foucault ikke kun abstrakt og uforståelig (sådan som *Vidensarkæologien* bliver det, hvis man læser den isoleret): man *misforstår* ham direkte.

Man bliver altså nødt til at gå omvejen over den historiske undersøgelse, som Foucault indleder i *Ordene og tingene*, hvis man vil forstå ham ordentligt. Men selv hvis man går til den, viser der sig den vanskelighed, at den indbyder til en række misforståelser; hvorfor den almindeligvis er blevet fejlagtigt læst i en række forskellige henseender. For at undgå det bliver man nødt til at læse Foucaults historiske redegørelse i sin sammenhæng, samtidig med at man inddrager hans senere refleksioner. Der bliver altså tale om en relativt lang historisk omvej.

I. Umiddelbar reception

Man har i receptionen af *Ordene og tingene* (eller *The Order of things*, tingenes orden, som den hedder i den engelske oversættelse) fokuseret meget på de såkaldte skandaleteser:

For det første har det interesseret, at Foucault opererer med en række forskellige periodeinddelinger i historien og ser en række skarpe *brud* imellem dem. Man har fremhævet, at dette medfører *usammenlignelighed* imellem de forskellige historiske verdener, som der refereres til.

For det andet har man i forlængelse heraf fokuseret meget på den sidste radikale forandring, det sidste brud, som Foucault antyder i slutningen af værket: den berømte 'skandaletese' om 'menneskets død'. Den gælder den påstand, at mennesket, som vi kender det, kun hører hjemme indenfor en bestemt begrænset historisk konfiguration, en bestemt begrænset historisk periode.¹ Dette menneske er nu i færd med at forsvinde "som et ansigt i sandet forsvinder i vandkanten", når det overskyldes af nye bølger.² Skandaleteserne hævder altså dels usammenligneligheden epoker imellem, dels menneskets død eller forsvinden.

Men i sin fokusering på skandaleteserne overser man på den ene side hele bogens grundlæggende anliggende. Og det betyder, at man på den anden side overser, at *Ordene og tingene* faktisk fortæller en fortløbende historie. Bogen tager udgangspunkt i et aktuelt fænomen i Foucaults samtid og prøver at opsøge dets konstitutionsbetingelser. Den spørger:

¹ 'Menneskets' efemere karakter og dets sene opdukken som et centralt fænomen i det vestlige vidensfelt betones allerede i bogens forord: "[À] mesure que les choses s'enroulent sur elles-mêmes, ne demandant qu'à leur devenir le principe de leur intelligibilité et abandonnant l'espace de la représentation, l'homme à son tour entre, et pour la première fois, dans le champ du savoir occidental. Etrangement, l'homme – dont la connaissance passe à des yeux naïfs pour la plus vieille recherche depuis Socrate – n'est sans doute rien de plus qu'une certaine déchirure dans l'ordre des choses, une configuration, en tout cas dessinée par la disposition nouvelle qu'il a prise récemment dans le savoir" (*Les mots et les choses*, p. 15).

² Foucault egen formulering er mere nuanceret og tentativ, end man sædvanligvis bemærker: "Si ces dispositions [de dispositoner eller tilbøjeligheder han har forsøgt at artikulere i værket, S.R.] venaient à disparaître comme elles sont apparaues, si par quelque événement dont nous pouvons tout au plus pressentir la possibilité, mais dont nous ne connaissons pour l'instant encore ni la forme ni la promesse, elles basculaient, comme le fit au tournant du XVIIIe siècle le sol de la pensée classique, – alors on peut bien parier que l'homme s'effaçerait, comme à la limite de la mer un visage de sable" (Foucault: *Les mots et les choses*, p. 398).

Hvad er de historiske mulighedsbetingelser for, at dette fænomen viser sig?

Dette grundanliggende har man overset, fordi bogen egentlig slutter for tidligt. Måske har Foucault været under tidspres; måske var han kørt træt og orkede ikke at skrive mere; måske oplevede han, at han ikke var i stand til at finde den rette fremstillingsform. Han når kun i de afsluttende kapitler lige at antyde grundanliggendet. Der er tale om en problematik, der ligger underdrejet, men som tillader ham at fortælle en fortløbende historie på tværs af de forskellige paradigmer. Dette står helt i modsætning til, hvad man normalt hævder.

Man kan sige, at *Ordene og tingene* fra begyndelsen af har været udsat for en reception, der har bygget på en fordrejende misforståelse: en ikke-reception, eller en malkomprehension. Den skyldes tre forhold: Man har ikke været i stand til at se det overordnede anliggende med bogen; man har ikke opfattet den fortløbende 'historie', den fortæller; og man har ment, at Foucault opererer med en inkommensurabilitet imellem de forskellige historiske perioder, han skitserer.

Foucault er, som antydnet, ikke uden skyld i den manglende reception, eftersom han ikke førte bogen ordentligt til ende, og eftersom han selv understreger bruddene imellem de forskellige perioder meget stærkt. Det foreliggende værk indbyder altså til en misforståelse. Foucaults anliggende med *Les mots et les choses* fremgår imidlertid af værkets oprindelige undertitel.

II. Bogens afsæt

Bogens nuværende undertitel er: "En arkæologi over humanvidenskaberne". Denne bestemmelse forstår Foucault så bredt, at den også inkluderer en del af det, vi er mere tilbøjelige til at henregne under andre videnskaber som f.eks. psykologi og sociologi. Men den oprindelige undertitel var: "*En arkæologi over strukturalismen*".¹ Bogen udkom i 1966, mens strukturalismebølgen var på sit højeste; og værket bidrog forøvrigt yderligere til denne bølge, idet det gav sit særlige bidrag til, at strukturalismen slog igennem i den brede offentlighed. Men den oprindelige undertitel angiver, at anliggendet oprindeligt var at baggrundsbelyste et fænomen, der prægede og dominerede hele den teoretiske diskussion og hele offentligheden på det tidspunkt, hvor bogen udkom: *strukturalismen som dominerende samtidsfænomen*.

Sidste led i undertitlen angiver det fænomen, hvis baggrund skal belyses: at den strukturelle betragtningsmåde generaliseres. Første del angiver derimod fremgangsmåden, når Foucault søger at belyse det aktuelle fænomen: at der er tale om 'arkæologi'.

Ordene og tingene prøver altså at finde frem til det bagvedliggende grundlag, der konstituerer samtidens enighed om, at vi må anlægge en strukturel betragtningsmåde på verden. Og det gør den igennem et historisk arkivarbejde: en undersøgelse der graver en masse overleverede dokumenter frem. Foucault søger i begyndelsen af *Ordene og tingene* herved at genfinde grundlaget for et "historisk a priori", som betinger, "at: ideer har kunnet opstå, ideer har kunnet konstituere sig og erfaringer har kunnet reflekteres filosofisk."² Bogens tema er altså ikke historie, men arkæologi: *mulighedsbetingelsernes* historie.

Dette bevirker at *Ordene og tingene* får et noget mere tvetydigt forhold til strukturalismen, end man normalt er opmærksom på, når man rubricerer den som et strukturalistisk værk. Foucault har da også

¹ Se Dreyfus & Rabinow: *Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics*, p. vii.

² Foucault bemærker i forordet, at hans analyse "ne relève pas de l'histoire des idées ou des sciences: c'est plutôt une étude qui s'efforce de retrouver à partir de quoi connaissances et théories ont été possibles; selon quel espace d'ordre s'est constitué le savoir; sur fond de quel *apriori* historique et dans l'élément de quelle positivité des idées ont pu apparaître, des sciences se constituer, des expériences se réfléchir dans des philosophies, des rationalités se former, pour, peut-être, se dénouer et s'évanouir bientôt" *Les mots et les choses*, p. 13).

flere gange tilbageskuende understreget: "Jeg har aldrig været strukturalist".¹ Denne påstand er velbegrundet:

For det første søger han at lægge afstand til fænomenet strukturalisme. Han træder nemlig et skridt tilbage i forhold til det og spørger: Hvordan i alverden kan det dog være, at dette fænomen begynder at optræde? Han sætter dermed en parentes om strukturalismens krav om at være *gyldig*; han tager ikke umiddelbar stilling til det. I stedet spørger han om, hvad det er, der begynder at gøre sig gældende med fænomenet strukturalisme? Han søger altså at kaste et fremmedgjort, næsten etnografisk blik på fænomenet.

For det andet ser Foucault i fremkomsten af den strukturalistiske bevægelse et symptom på nogle meget grundlæggende forandringer. Den strukturalistiske bevægelse ser han som et tegn på, at vores fælles måde at betragte verden på og vores fælles horisont er i færd med at ændre sig fundamentalt. Strukturalismen er et specielt tydeligt udtryk for den nye horisont. Den er en art tendensudpeger og tendenssætter. Men den implicitte fælles horisont, der kommer specielt tydeligt til udtryk med strukturalismen, må også Foucaults undersøgelse tage afsæt indenfor. Og dvs., at der er grænser for, hvor stor en afstand han kan lægge til strukturalismen. Hans analyse deler altså i nogen grad forudsætninger med det historiske fænomen, den analyserer. Man kan tale om, at den anlægger et strukturalistisk præget perspektiv.

For det tredje er Foucaults anliggende netop at gøre de implicitte forudsætninger eksplicitte og dermed lægge grunden til, at nogle nye forudsætninger kan komme til syne. Han vil give os en mulighed for at bevæge os videre hinsides det alment vedtagne.

Dette komplekse forhold til strukturalismen kommer til udtryk i en Foucault-kommentar til *Ordene og tingene* fra 1968:

"Jeg undersøger den mærkelige videnskonsfiguration, hvortil min egen diskurs også er knyttet. Jeg analyserer det rum, hvori jeg selv taler, vel vidende, at jeg dermed måske også opløser mine egne forudsætninger."²

¹ En benægtelse er allerede anført. En anden, der falder i en samtale med G. Raulet med titlen "Structuralism and poststructuralism" (p. 198), lyder således: "I have never been a Freudian, I have never been a Marxist and I have never been a structuralist."

² Jævnfør også den følgende passage fra artiklen "Sur l'archéologie des sciences. Réponse au Cercle d'épistémologie" (p. 710 i *Dits et écrits*): "J'interroge cette étrange et bien problématique configuration des sciences humaines à laquelle mon discours se trouve lié. J'analyse l'espace où je parle. Je m'expose à défaire et à recomposer ce lieu qui m'indique les repères premiers de mon discours; j'entreprends d'en dissocier les coordonnées visibles et de secouer son immobilité de surface; je risque donc de susciter à

III. Opbruddet indenfor humanvidenskaberne

1. De traditionelle humanvidenskaber

Den strukturalistiske betagtningsmåde slår for Foucault at se umiddelbart igennem indenfor det, han kalder humanvidenskaberne. Derfor bliver *Ordene og tingene* også en arkæologi over humanvidenskaberne, en redegørelse for deres historie og betingelser (jævnfør bogens nuværende undertitel).

Humanvidenskaber bestemmer Foucault som "det videnskorpus, den diskursenhed, der har mennesket som et empirisk væsen som sin genstand".¹ Humanvidenskaber er de videnskaber, der studerer mennesket. De forudsætter derfor, at mennesket kan afgrænses som en bestemt empirisk genstand.

Foucault berører tre forskellige grene af traditionel humanvidenskab: (i) *psykologi*, (ii) *sociologi* og (iii) *litteraturvidenskab og myteanalyse* (i en meget bred forstand). Alle disse vidensformer studerer mennesket, idet de tager afsæt i de menneskelige repræsentationer af verden, i den menneskelige bevidsthed, men under hver sin synsvinkel:

(i) *Psykologien er videnskaben om vores sjæleliv*. Den prøver at gøre rede for måden, hvorpå mennesket repræsenterer sin omverden, dvs. opfatter og reagerer på den. Men det gør den ifølge Foucault, idet den tager udgangspunkt i det forhold, at mennesket er en bestemt form for liv. Psykologien prøver at gøre rede for måden, hvorpå mennesket repræsenterer sin omverden, idet den tager udgangspunkt i, at mennesket er en form for biologisk liv. "Psykologiens vidensfelt fandt sin mulighedsbetingelse der, hvor det levende væsen åbner sig og muliggør

chaque instant, sous chacun de mes propos, la question de savoir d'où il peut naître; car tout ce que je dis pourrait bien avoir pour effet de déplacer le lieu d'où je le dis. Si bien qu'à la question: d'où prétendez-vous donc parler, vous qui voulez décrire – de si haut et de si loin – le discours des autres? Je répondrai seulement: j'ai cru que je parlais du même lieu que ces discours, et qu'en définissant leur espace je situerais mon propos; mais je dois maintenant le reconnaître: d'où j'ai montré qu'ils parlaient sans le dire, je ne peux plus moi-même parler, mais à partir seulement de cette différence, de cette infime discontinuité que déjà derrière lui a laissé mon discours."

¹ Humanvidenskaberne bestemmer Foucault p. 355 i *Les mots et les choses* som "ce corps de connaissances (mais ce mot même est peut-être trop fort: disons, pour être plus neutre encore, [...] cet ensemble de discours) qui prend pour objet l'homme en ce qu'il a d'empirique."

en repræsentation af sine neuromotoriske reaktionsskemaer og sine fysiologiske reguleringsmekanismer" (*Les mots et les choses*, p. 367).¹ Derfor har psykologien også altid været præget af en iboende tendens til reduktiv forklaring, til at forklare menneskets bevidsthedsliv ud fra en model om mennesket som en biologisk organisme. Men forudsætningen for det er, at mennesket har taget afstand til og repræsenterer sig selv.

(ii) *Sociologien er videnskaben om det sociale eller om sociale enheder.* Også sociologien studerer, hvordan mennesket opfatter og reagerer på sin omverden, men det gør den, idet den tager sit udgangspunkt i det forhold, at mennesket er et socialt væsen, en del af en social formation. "Sociologiens vidensfelt fandt sin mulighedsbetingelse dér, hvor det arbejdende, producerende og forbrugende individ repræsenterer samfundet" (ibidem).²

(iii) *Litteraturvidenskaben beskæftiger sig med tale og især med tekster med henblik på at bestemme, hvad de fortæller.* Denne videnskab regnes siden sin opkomst i 1800-tallet for en arketypisk humanvidenskab, fordi den betragter litteraturen og sproget som menneskelige repræsentationer. Litteraturen fremviser, hvordan mennesket som et sprogbrugende væsen repræsenterer sin omverden. "Studiet af litteraturen og myterne opstår i det område, hvor sprogets love og former regerer, men hvor de alligevel er i færd med at overskride sig selv og tillader, at mennesket sætter sine repræsentationer i scene i sproget" (ibidem).³

Fælles for de tre grene af humanvidenskaber er altså, at de befinder sig i en kompliceret situation, idet de på den ene side er videnskaber, der studerer mennesket, men på den anden side samtidig er videnskaber, hvor mennesket studerer sig selv.

Mennesket optræder altså både som subjekt og objekt for deres viden. I humanvidenskaberne betragter mennesket sig selv i en slags cirkulær fordoblingsproces. Og det gør mennesket, idet det på den ene side

¹ " '[L]a région psychologique' a trouvé son lieu là où l'être vivant, dans le prolongement de ses fonctions, de ses schémas neuro-moteurs, de ses régulations physiologiques, mais aussi dans le suspens qui les interrompt et les limite, s'ouvre à la possibilité de la représentation" (*Les mots et les choses*, p. 367).

² "[L]a 'région sociologique' aurait trouvé son lieu là où l'individu travaillant, produisant et consommant se donne la représentation de la société" (*Les mots et les choses*, p. 367).

³ "[D]ans cette région où règnent les lois et les formes d'un langage, mais où cependant elles demeurent au bord d'elles-mêmes, permettant à l'homme d'y faire passer le jeu de ses représentations, là naissent l'étude des littératures et les mythes" (*Les mots et les choses*, p. 367).

betragter sig som et begrænset og afhængigt empirisk væsen, der eksisterer på baggrund af eller som underordnet forskellige former for væren, liv, socialitet og sprog, som det prøver at forholde sig til og at repræsentere sig igennem.

Men på den anden side tildeler mennesket sig selv den centrale status at være betingelsen for, at hele denne sammenhæng kan erfares. Mennesket, som er et endeligt væsen, optræder dermed samtidig som stedet, hvor de overgribende størrelser repræsenterer sig. Dette er forudsætningen for, at man overhovedet kan vide noget om det. Mennesket tildeles altså samtidig en status som endeligt og som transcendentalt væsen: som det afhængige væsen, der også er det sted, hvor hele sammenhængen repræsenteres.

I humanvidenskaberne optræder mennesket hermed, mere præcist formuleret, i en dobbelt fordobling: (i) både som subjekt og objekt; og (ii) både som et endeligt empirisk væsen og som et transcendentalt grundlag for enhver erkendelse. Det menneske, der gøres til genstand for de humanvidenskabelige studier, optræder således på én og samme tid som subjekt og objekt og som empirisk og transcendental størrelse.

I humanvidenskaberne vender mennesket sig altså mod sig selv for at betragte sig som en størrelse, der repræsenterer biologisk liv, socialitet og sprog. Disse videnskaber forudsætter da, at en repræsentation af disse aspekter allerede har fundet sted i mennesket. De vender sig imod repræsentationerne og genspejler dem endnu engang eller reflekterer over dem. Dette kan måske klargøres i et skema:

Metaepistemisk niveau	Repræsentation af (menneskets) repræsentation af:
Epistemisk niveau	Menneskets repræsentation af:
Væren (som mennesket lever på baggrund af)	Liv Socialitet Sprog

Måske er det herefter ikke så underligt, at humanvidenskaberne har en så prekær videnskabelig status, at de aldrig får den afrundede og stabile karakter som en række andre typer af videnskaber har. Deres iboende problem er, at de svinger imellem de forskellige poler, der lige er nævnt: mellem empiricitet og transcendentalitet, objektivitet og subjektivitet.

2. Det strukturelle opbrud indenfor humanvidenskaberne

For Foucault er strukturalismen en *moddiskurs* til humanvidenskaber som dem, der lige er nævnt. Men den finder sted indenfor disse videnskaber selv. Indenfor de respektive humanvidenskabelige grene opstår der modvidenskaber, der kritiserer de gængse humanvidenskaber:

(i) Indenfor psykologien opstår *den strukturelle psykoanalyse*. Det centrale værk er her Lacans *Écrits* fra 1966. Tankerne heri er imidlertid udbredt gennem artikler – og især forelæsninger – siden 50'ernes begyndelse. Og ifølge dem kan menneskets repræsentationer ikke længere være udgangspunktet, sådan som de stadigvæk var det hos Freud. Lacan lytter til patienten, idet han søger at se hans tale som et direkte udtryk for det ubevidste. Og det ubevidste tænker han som en struktur, der, uden patientens viden, direkte bestemmer det, som patienten siger. Lacan kan ud fra dette udgangspunkt hævde, *at det ubevidste er struktureret som et sprog*. Og hermed mener han: et sprog i den strukturelle lingvistik forstand.

Den traditionelle humanvidenskabelige psykologi hævdede stadigvæk: 'jeg taler', at det altså er mig eller mit jeg, der taler. Heroverfor hævder Lacan: 'det taler', og hermed mener han, at det, som taler, er det ubevidste, der har karakter af en sproglig struktur. 'Ça parle' går forud for 'Je parle'. Foucault siger herom: "Hvor alle [gængse, S.R.] humanvidenskaber kun bevæger sig ud mod det ubevidste og venter, at det skal opløse sig i analysen af bevidstheden, så vender psykoanalysen [i Lacans udgave, S.R.] sig direkte imod det" (*Les mots et les choses*, p. 385).¹

(ii) Indenfor sociologien opstår *den strukturelle etnologi*. Den traditionelle etnologi studerer fremmede folkeslag eller mennesker i deres samfundsmæssige sammenhæng. Heroverfor er den strukturelle etnologi en samfundsvidenskab, der ikke tager udgangspunkt i menneskenes repræsentationer eller den måde, som de repræsenterer deres verden og sig selv på. Den ser i stedet det samfundsmæssige som en umiddelbart abstrakt og selvregulerende struktur. De fremmede, deres samfund og måde at reagere på, mener den, kan vi kun forklare

¹ "Alors que toutes les sciences humaines ne vont vers l'inconscient qu'en lui tournant le dos, attendant qu'il se dévoile à mesure que se fait, comme à reculons, l'analyse de la conscience, la psychanalyse, elle, pointe vers lui directement, de propos délibéré" (*Les mots et les choses*, p. 385).

ved at klarlægge dem som sådanne abstrakte og selvregulerende strukturer.

Igen pointeres her, at 'det taler', og at det ikke er menneskene, der taler. En sådan strukturel etnologi bedrives allerede i 40'erne og 50'erne af Lévi-Strauss, f.eks. i *Les structures élémentaires de la parenté* fra 1949 og senere i *Anthropologie structurale I* fra 1958. Og senere generaliserer Lévi-Strauss denne strukturelle etnologi og hævder, at dens blik kan anlægges på enhver foreteelse, der har samfundsmæssig karakter, f.eks. i *La pensée sauvage* fra 1962. Althusser forsøger i dette spor i starten af 60'erne at gentænke marxismen som en etnologi over vor egen samfundsmæssige væren.

Foucault tenderer måske endog til at se sin *Galskabens historie* (*Histoire de la folie à l'âge classique*, udgivet første gang i 1961) som et forsøg på at kaste et etnologisk blik på vort eget liv i samfundet. Værket synes nemlig at være inkluderet, når han hævder, at etnologien og psykoanalysen "begge to er videnskaber om det ubevidste:" "ikke fordi de når det i mennesket der befinder sig neden under dets bevidsthed, men fordi de retter sig mod det uden for mennesket, der tillader, at man kan danne sig en positiv viden om det, der giver sig i dets bevidsthed eller undslipper denne" (*Les mots et les choses*, p. 390).¹

(iii) Indenfor litteraturvidenskaben opstår *den strukturelle lingvistik* som modvidenskab. I den forbindelse skal lige fastslås, at denne modvidenskab betragter sproget som en 'helhed', der består af gensidige indbyrdes afhængighedsforhold. Den fremdukkende videnskab bestræber sig på at vise, hvorledes det for et nøjere eftersyn er sproget forstået som en sådan helhed der strukturerer og kommer til orde i litteraturen og myterne.

Den generelle sprogvidenskab, som de Saussure skabte, søges i litteraturvidenskaben konkretiseret af Greimas, Barthes og Kristeva. Og denne bevægelse over i moddiskursen understøttes af tendenser indenfor litteraturen selv. Det ses i *Le nouveau roman* fra 50'erne og 60'erne. Her findes en antisubjektivistisk tendens til at opløse fortælleren og den bevidsthed, som romanen skildrer. I stedet taler en opløst sproglig bevidsthed, hvori *sprogssystemet taler direkte* uden at formidles over en samlende menneskelig bevidsthed. Tendensen kan aflæses hos Nathalie Sarraute, Alain Robbe-Grillet, Claude Simon og Marguerite Duras.

¹ Etnologien og psykoanalysen måtte begge to være "sciences de l'inconscient: non pas parce qu'elles atteignent en l'homme ce qui es au-dessous de sa conscience, mais parce qu'elles se dirigent vers ce qui se donne ou échappe à sa conscience" (*Les mots et les choses*, p. 390).

Sammenfattende sagt hævder de strukturalistiske modvidenskaber, at der ikke tilkommer menneskets repræsentationer nogen privilegeret rolle, når vi skal forklare livets, samfundets og sprogets funktionsmåder. Både repræsentationernes niveau og repræsentationsniveauet forsvinder i strukturerne, og dermed er der ikke længere brug for nogen gængs humanvidenskab. Menneskets centrale rolle som det sted, hvor verden repræsenteres, er opløst. Og mennesket opleves ikke længere som den størrelse, der repræsenterer verden og er den transcendentale forudsætning for, at verden kan erkendes. I menneskets sted optræder liv, socialitet og sprog som kategorier eller strukturer, der forklarer dets erkendelse, opførsel og adfærd. Fra et univers med dybde har man vendt sig til et fladt univers.

Men dermed er så også den forudsætning opløst, at det at beskæftige sig med verden kræver, at den er repræsenteret. Der er sket et paradigmeskifte fra en subjektiv til en antisubjektiv tænkning, og det er så dette skifte, Foucault søger at forklare i *Ordene og tingene*. Han sætter sig her for at undersøge, hvad der betinger eller er *mulighedsbetingelser* for det fænomen, at der fremstår modvidenskaber indenfor humanvidenskaberne. Det drejer sig om en central hændelse i vor kulturhistorie; men den forudsætter besvaret, hvordan det går til, at grundlaget for humanvidenskaberne forsvinder. Det er denne forsvinden, den strukturelle arkæologi vil fortælle historien om. Derfor bliver det også nødvendigt at gå længere tilbage og finde ud af, hvordan humanvidenskabernes fundmanent opstår. Foucault spørger derfor også: Hvad er konstitutionsbetingelserne for de oprindelige humanvidenskaber? Derfor er det, han giver *Ordene og tingene* undertitlen "en arkæologi over humanvidenskaberne". Historien om humanvidenskabernes opståen og forsvinden kræver begge en undersøgelse af deres mulighedsbetingelser.

Eksponenter	Lacan	Lévi-Strauss Althusser	Sausure Greimas Bartes Kristeva
Strukturelle modvidenskaber	Strukturel Psykoanalyse	Strukturel Antropologi	Strukturel Lingvistik
Humanvidenskaber	Psykologi	Sociologi	Literaturvidenskab

3. Sprogets opkomst

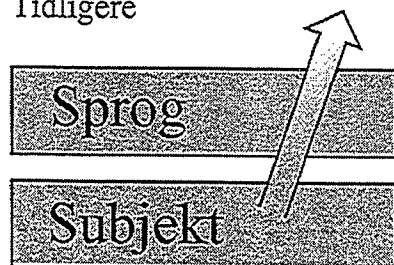
Som ovenfor antydte fortæller strukturalismens historie også om, hvordan den strukturelle lingvistik bliver model for den strukturelle psykoanalyse og den strukturelle antropologi. Med andre ord bliver den det teoretiske grundlag for alle modvidenskaberne og dermed for humanvidenskaberne i den nye form, som Foucault ser dem være på vej imod.

Men for lingvistikken selv er sproget ikke kun det materiale, som videnskaben undersøger. Det er også det grundlag, som den fremanalyserer; og denne dobbelthed udbreder strukturalismen til de andre humanvidenskaber. I alle de strukturelle modvidenskaber finder man herefter, at også alle andre fænomener i verden tilsyneladende lader sig analysere som sprog.

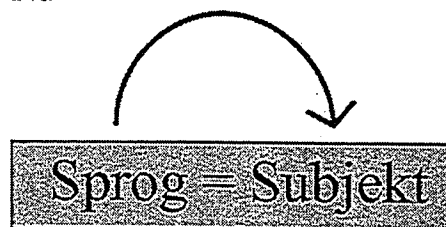
At en ren sprogvidenskab begynder at levere den teoretiske model for humanvidenskaberne, er tegn på, at sproget er på vej til at indtage den position, som mennesket tidligere indtog i humanvidenskaberne: (i) Sproget er nu ved at blive den centrale empiriske genstand, hvis natur man finder det vigtigt at udforske. (ii) Men sproget er også ved at blive den genstand, hvis struktur vi genfinder i alle de andre fænomener, som vi udforsker. (iii) Og sproget er dermed ved at blive den transcendentale størrelse, der bestemmer hele vores tilgang til verden. Man kan også sige dette ganske kort: *I stedet for mennesket synes sproget at være i færd med at blive vores subjekt eller vores fundamentale positivitet.*

Tidligere var der altid noget mere oprindeligt, der ytrede sig eller kom til orde gennem sproget: en ekstern instans, mennesket eller tingene. Men strukturalismen er tegn på, at mennesket er ved at forsvinde som subjekt. Og når mennesket forsvinder som subjekt, så taler det ikke mere gennem sproget; så taler sproget i stedet gennem mennesket. Sproget bliver dermed det nye subjekt, det nye fundament.

Tidligere

Nu

Men denne situation munder ud i en umiddelbar refleksivitet: Når 'det' (sproget) ytrer sig, så taler sproget om sig selv. Derfor kan man sige, at Foucaults perspektiv er endnu videre. Det, han søger at belyse, er

baggrunden for det, man har kaldt den lingvistiske vending, eller med den gængse engelske betegnelse: "*the linguistic turn*". Dette er en meget bred bevægelse, der har gjort sig gældende i og har sat sit præg på det meste af det 20. århundredes filosofi, både den franske, den angelsaksiske og den tyske tænkning.¹

Det spørgsmål, som en sådan problemstilling leder frem til at stille, formulerer Foucault mod slutningen af *Ordene og tingene*:

"Man må fra nu af spørge sig selv, hvad sproget kan være for at være i stand til at strukturere det, der i sig selv hverken er tale eller diskurs [...]. Ad en meget længere og mere uforudset sti er vi blevet ført til det sted, som Nietzsche og Mallarmé havde indikeret, da den ene spurgte 'Hvem er det der taler?', og den anden havde set svaret funkle i ordet selv" (*Les mots et les choses*, p. 394).²

I forlængelse heraf bliver *Ordene og tingene* så også en historisk undersøgelse af, hvordan sproget fra at have været noget afledt er blevet vores grundlag. Værket undersøger, hvordan en sådan videnshorisont er blevet til, og hvad den indebærer. Når det taler om 'sprogets historie', forstår det sammenstillingen som en både subjektiv og objektiv genitiv: Der er på den ene side tale om historien om sproget (og dets placering til forskellige tider); men på den anden side ligeledes om en historie, fortalt med udgangspunkt i sprogets horisont, en fortælling, der i retrospekt ser hele vores historie som en historie ud fra sproget.

Det er netop disse to fortællinger: historien om sproget og historien ud fra sprogets horisont, der gør *Ordene og tingene* til en sammenhængende bog. Det er denne dobbeltfortælling, der binder de forskellige historiske perioder sammen i værkets tværgående diakrone perspektiv. Denne dobbeltfortællings aktualitet er bogens udgangspunkt; og det er værd at have in mente, for det bestemmer hele dens perspektiv.

Det er også en vigtig pointe at fastholde, hvis man vil undersøge, hvorfor diskursbegrebet begynder at træde i centrum i Foucaults

¹ Indenfor den 'angelsaksiske' filosofi er den sproglige vending kommet til orde i den filosofiske semantik fra Frege til Dummett; den har vist sig i talehandlingsteori fra Austin til Grice, Strawson og Searle; og den har gjort sig gældende med Wittgenstein. På kontinentet er fremkomsten af en filosofisk hermeneutik med blandt andre Heidegger (tydeligst hos den sene, men også hos den tidlige), Gadamer og Ricœur udtryk for en tilsvarende sproglig vending indenfor filosofien. Også i den sene frankfurterskole, hos blandt andre Habermas og Apel, finder der en sproglig vending sted.

² "[I]l faut désormais se demander ce que doit être le langage pour structurer ainsi ce qui n'est pourtant de soi-même ni parole ni discours [...] Par un chemin beaucoup plus long et beaucoup plus imprévu, on est reconduit à ce lieu que Nietzsche et Mallarmé avaient indiqué lorsque l'un avait demandé: Qui parle? Et que l'autre avait vu scintiller la réponse dans le Mot lui-même" (*Les mots et les choses*, p. 394).

tænkning. Der er ikke tale om en generel påstand om, at man til enhver tid kan eller må analysere alle fænomener som diskurser eller udslag af diskurser. Diskursen træder i centrum som et led i en specifik undersøgelse af en aktuel central hændelse. Og det er kun for så vidt at man undersøger netop denne centrale hændelse, at diskursen træder i centrum. Hvis man undersøger andre aktuelle fænomener og deres tilblivelseshistorie, som Foucault gør det både før og efter *Ordene og tingene* og *Vidensarkæologien*, træder andre fænomener i centrum. Man kan sige at diskursen bliver et centralt fænomen for Foucault af pragmatiske og historiske grunde.

Den aktuelle hændelse, som Foucault mener at kunne iagttage, er, at diskursen for ham at se for tiden er i færd med at træde i centrum og blive en art generel 'ontologi': Det synes aktuelt at være sådan, at så snart vi går til vilkårlige fænomener og begynder at beskæftige os med dem for at fastlægge den logik, der gør sig gældende i dem, så finder vi en diskursiv logik, så finder vi diskursen som deres grundlæggende 'væremåde'.

Men det er Foucaults grundanliggende at undersøge en sådan aktuel ontologis forhistorie. Han undersøger de historiske betingelser for, at en sådan aktuel ontologi er blevet til; og han undersøger dermed også dens historiske betingethed. Og dermed betoner han også den aktuelle diskursive ontologis relativitet.

Man kan sige, at Foucault allerede i 1966-70 undersøger den bredere historiske baggrund for at et fænomen som diskursanalyse kan blive et overgribende fænomen. Men dermed distancerer han sig også fra det som et ubetinget forpligtende fænomen. Han relativiserer det.

Men det er samtidig et grundlæggende problem for Foucault, at han ikke ved, hvordan han skal gøre det, hvordan han skal distancere sig fra det igennem en historisk undersøgelse, uden at gøre det indefra: at han ikke mener sig i stand til at distancere sig fra det i den historiske undersøgelse, uden i den historiske undersøgelse at betjene sig af det diskursbegreb, hvis tilblivelse han undersøger. Han møder i diskursen tilblivelsen af diskursen: Når Foucault undersøger de historiske forudsætninger for diskursen, møder han i historien tilblivelsen af diskursen.

Dermed løber han i sin undersøgelse ind i et velkendt *cirkularitetsproblem*: Han forbliver bundet af det, hvis tilblivelse han undersøger og får vanskeligt ved at relativere det ved at formulere et positivt alternativ; medmindre det viser sig, at han i den historiske undersøgelse altid allerede opererer med en alternativ forestilling om,

hvad en diskurs er: en alternativ forstilling som han til stadighed søger at kvalificere igennem sin historiske undersøgelse.

IV. Ordene og tingene som den nyere tids historie

For at Foucault kan gøre rede for humanvidenskabernes opløsning, for strukturalismen og for sprogets opkomst, mener han det åbenbart nødvendigt at gennemløbe hele den nyere tids idéhistorie, tiden fra middelalderen og frem. Denne tid deles op i perioder. Imellem dem er der tilsyneladende nogle brud. Perioderne er ikke nye; de passer derimod ind i den gængse måde at skrive historie på:

- 1) *Renæssance*: til 1650. (Overgangsperiode 1600-1650)
- 2) *Klassicisme*: 1650-1800. (Overgangsfase 1775-1825.)
- 3) *Modernitet*: fra 1800 og frem. Sidste brud, der har været på vej siden slutning af 1800-tallet, slår igennem nu:
- 4) *Modernisme*.

Det, der udmærker *Ordene og tingene*, er altså ikke perioderne. Det originale ligger i den måde, værket gør rede for de forskellige perioders særpræg på. Synet er nyt på, hvad der er deres *grundlag*. Og original er også den måde, værket sætter dem i *relation* til hinanden på. Dette berører Foucault i en samtale med Pierre Boncenne med titlen "Du Pouvoir", der fandt sted i 1984:

"Ideen om diskontinuitet er den, der er blevet almindeligt udbredt [i receptionen af *Ordene og tingene*, S.R.]. Men det er tilstrækkeligt at kende en smule til de områder, jeg behandler i bogen – til biologiens, til den politiske økonomis og til den generelle grammatiks historie. - Det er tilstrækkeligt at kende en smule til de områder for at man straks og umiddelbart kan se spaltninger [failles] eller store brud [ruptures], der for eksempel bevirker, at en bog fra midten af 1700-tallet, der behandler medicinske emner, for os er en grinagtig folkemindegenstand, som vi ikke forstår. Derimod udkommer der 70 år senere, i 1820, medicinske bøger, der – selv om de fortsat indeholder en masse fejltagelser og utilstrækkeligheder – alligevel er en del af en vidensform, som er den samme som vores."

"I *Ordene og tingene* tager jeg afsæt i den indlysende konstatering af en diskontinuitet og forsøger at spørge mig selv: Er den diskontinuitet virkelig en diskontinuitet? Eller snarere: Hvilken transformation har været nødvendig, for at man går fra en

videnstype til en anden? For mig er det slet ikke en måde at bekræfte diskontinuiteten i historien på. Det er tværtimod en måde at sætte diskontinuiteten på dagsordenen som et problem, der skal løses.”

“Alle disse overflade-diskontinuiteter springer i øjnene. Og mange læsere er forblevet dér. Hele bogens arbejde bestod i at tage afsæt fra den åbenbare diskontinuitet - som alle historikere, der beskæftiger sig med biologi, medicin eller grammatik er enige om - for på en eller anden måde at forsøge at løse den”. (“Du pouvoir”, pp. 59 & 62)¹

Diskontinuiteten er altså et åbenbart faktum, men også et overfladefænomen. Fænomenet må ses som et problem; men man må beskæftige sig med den bagvedliggende transformation. Spørgsmålet bliver altså: *Hvilke transformationer hviler den åbenbare diskontinuitet på? Ordene og tingenes egentlige analyseobjekt er altså transformationer: de forandringer eller skred, der ligger bag ved de forskelle, der umiddelbart træder frem.*

Meget kort kan man sige: Foucault understreger stærkt, at der finder brud og nybrud sted igennem vores videnshistorie, han understreger *diskontinuiteten*; men dette betyder ikke, at han hævder en grundlæggende inkommensurabilitet imellem de forskellige perioder,

¹ Citatet lyder i sin fulde længde: “Cette idée de la ‘discontinuité’ à propos des *Mots et les choses* est, en effet, devenue la vulgate. Peut-être en suis-je responsable? Il n’empêche que ce livre dit exactement le contraire... Je m’excuse d’être dogmatique, mais enfin: il suffit de connaître un peu les domaines dont je me suis occupé dans cet ouvrage - c’est-à-dire l’histoire de la biologie, l’histoire de l’économie politique ou l’histoire de la grammaire générale - pour voir tout de suite, au premier regard, des sortes de failles ou de grandes ruptures qui font, par exemple, qu’un livre de médecine datant de 1750 est, pour nous, un objet folklorique désopilant, auquel nous ne comprenons pratiquement rien; en revanche, soixante-dix ans après, vers 1820, il paraît des livres de médecine qui, même s’ils comportent pour nous plein de choses erronées, insuffisantes ou approximatives, font cependant partie du même type de savoir que le nôtre. Dans *Les mots et les choses*, je pars donc de ce constat évident de la discontinuité, et j’essaie de m’interroger: est-ce que cette discontinuité est bien une discontinuité? Ou, plus exactement, qu’elle a été la transformation nécessaire pour qu’on passe d’un type de savoir à un autre type de savoir? Pour moi, ce n’est pas du tout une manière d’affirmer la discontinuité dans l’Histoire; c’est, au contraire, une manière de poser la discontinuité comme un problème, et surtout comme un problème à résoudre. Ma démarche est donc tout le contraire d’une ‘philosophie de la discontinuité’. Mais, comme ce livre est en effet difficile et que ce qui saute aux yeux, c’est l’indication fortement soulignée - et, si vous voulez, parfois exagérée à des fins pédagogiques ou de démonstration - de ces discontinuités vues en surface, bien des lecteurs sont restés là. Sans voir précisément que tout le travail du livre consistait à partir de cette discontinuité apparente - sur laquelle les historiens s’occupant de biologie, de médecine ou de grammaire sont, je crois, d’accord - pour essayer, en quelque sorte, de la dissoudre” (“Du pouvoir”, pp. 59 & 62).

han beskæftiger sig med. Han hævder og søger tværtimod en *grundlæggende kommensurabilitet*, bag en tilsyneladende inkommensurabilitet. Dette er baggrunden for, at hans analyseobjekt, det, han når frem til at beskrive, bliver en grundlæggende *transformativitet*. Han søger at beskrive de små umærkelige forskydninger, der efterhånden fører os videre, og som hen ad vejen kan føre os fra en sammenhæng til en anden, der på overfladen virker fuldstændig forskellig fra den første. Foucault søger altså at finde og beskrive *en regularitet i den bestandige transformativitet*.

Vi skal nu vende os mod, hvordan Foucault karakteriserer de enkelte perioder: den karakteristik, som han tager udgangspunkt i, når han prøver at gøre rede for de transformationer, der danner bro imellem dem.

Som en kort introduktion kan man fremhæve, at renæssancen og klassicismen adskiller sig fra moderniteten (og modernismen) ved at være *sammenhængende repræsentationsuniverser*. I de to første opleves det umiddelbart som en selvfølge, at verden er en *sammenhæng* eller en helhed, og at sammenhængen viser sig eller kommer til syne i de enkelte dele af verden, at den repræsenteres i det partikulære. Grundlaget for vores måde at tænke og opfatte verden på er her, at alt er en *sammenhæng*: sammenhængen er udgangspunktet. Men fra og med moderniteten er det ikke længere et udgangspunkt for vores måde at opfatte på, at verden er en sådan grundlæggende repræsentationssammenhæng. Sammenhængen er noget, vi konstruerer os frem til: *Sammenhængen* bliver *opgaven* og er ikke længere noget givet.

Men der findes også en forskel mellem renæssancen og klassicismen: Renæssancen er et repræsentationsunivers, hvor der er ligheder imellem det, der repræsenteres: et univers, der bygger på *lignelse* eller *analogier*. Klassicismen er derimod et repræsentationsunivers, hvor der er *identitet* og *differens* mellem det repræsenterede: et univers, der bygger på *enshed* og på *forskel*.

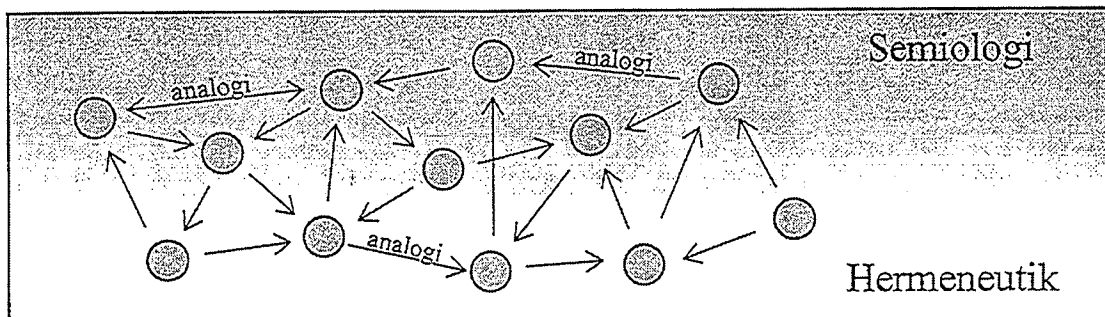
V. Renæssancen

Tingene i verden opfattes som størrelser, der spejler hinanden: Jorden spejler himlen, menneskets forstand spejler Guds visdom, maleriet imiterer rummet. Men tingene spejler hinanden hver på deres måde, hver med deres fortrin og mangler. Der er altså ikke tale om fuldstændig overensstemmelse. Der er kun tale om ligheder, analogier eller lignelser mellem de forskellige dele af verden, der danner et netværk.

Man kan finde analogier punkt for punkt mellem f.eks. et apoplektisk anfald hos mennesket og et tordenvejr; eller analogier punkt for punkt mellem menneskets skelet og fuglenes. Men at der findes sådanne dybtliggende sammenhænge på kryds og tværs, stiller et epistemisk problem: Hvordan viser det sig, at de sammenhænge er der? Hvordan ser man dem? På hvad kender man lighederne?

Det er nødvendigt, at der på overfladen af tingene er noget, som signalerer de dybtliggende analogier mellem tingene, nogle overfladiske indikatorer eller mærker. Noget må imidlertid være mere tegn end andet. Man kan f.eks. blive klar over, at valnødde-ekstrakt virker mod ondt i hovedet, fordi valnødden på overfladen ligner en hjerne. Eller man kan ane, at stormhat er godt mod øjensygdomme, fordi dens frø ligner små øjne med øjenlåg. Man kan sige, at den umiddelbare *ontologi* her suppleres med en *semiologi*: en tegnlære, der fortæller os, hvordan verdens ligheder viser sig i bestemte tegn, der afslører lighederne for os.

Aflæsningen af tegnene nødvendiggøres af, at der er en afstand mellem de særlig åbenbare indikatorer på lighed og de dybereliggende ligheder. Det bliver en opgave at overvinde denne afstand: at finde ud af, hvilke overfladiske ligheder, der er tegn på egentlige dybereliggende ligheder, og hvilke der er og forbliver rent overfladiske. Hermed viser sig også stedet for en viden og en videnskab. Videnskaben skal, når den udforsker naturen med udgangspunkt i de umiddelbare tegn på lighed, få de dybereliggende ligheder til at tale til os på samme måde som de umiddelbare tegn. Men det er netop spørgsmålet, hvordan man finder ud af denne forskel, og derfor supplerer man semiologien med en *hermeneutik*. Der er tale om et dunkelt hermeneutisk dybdeunivers: et univers, hvor vi hele tiden må fortolke en verden bestående af dunkle tegn. Her tolkes tegnene, så de kommer til at tale om den dybereliggende sammenhæng. Man søger herved at nå frem til en egentlig videnskab eller viden (*savoir*), der overvinder afstanden mellem tegnene og de dybereliggende ligheder, som de indikerer.

Det, vi kalder *sprog*, er i renæssancen stadigvæk ikke afgrænset som en selvstændig størrelse eller en genstand. Sproget er i stedet en del af verden og dens generelle tegnmæssighed. Sproget eksisterer rundt omkring i verden som tegn blandt andre tegn og må fortolkes på samme måde som de andre tegn.¹

Overskriften på afsnittet i *Ordene og tingene* om renæssancen bærer da også titlen "*Verdens prosa*": Renæssancen er en periode, hvor verden har karakter af prosa: den fremtræder som en generel tegnmæssighed; man må fortolke; og som et blandingsunivers, en relativt uddifferentieret og dunkel helhed. I dette univers er relationen mellem sproget og det, som det betegner, ternær, ligesom enhver anden (tegn)relation er ternær. Tegnrelationen består af: (i) *tegnet*; ii) det *betegnede*; iii) den *lighed*, som relaterer tegn og betegnet til hinanden og binder dem sammen (lighedsrelationen).

På et overfladisk niveau kan der nok være tale om en adskillelse imellem tegnene og det, de er tegn på, altså mellem ordene og tingene. Men på et dybere niveau er der en sikker forvisning om en sammenhæng, om en dyb samhørighed mellem dem. De findes blandt hinanden og berører hinanden indenfor verdens større overordnede sammenhæng. Og det er netop epokens videnskabs opdrag at bringe den sammenhæng og overensstemmelse til udtryk, som antages allerede at være tilstede. Det forudsætter både en forskel og en sammenhæng

¹ "Au XVIe siècle, le langage réel n'est pas un ensemble de signes indépendants [...], où les choses viendraient se refléter comme dans un miroir pour y énoncer une à une leur vérité singulière. Il est plutôt chose opaque, mystérieuse refermée sur elle-même, masse fragmentée et de point en point énigmatique, qui se mêle ici et là aux figures du monde, et s'enchevêtre à elles. [...] Dans son être brut et historique du XVIe siècle, le langage n'est pas un système arbitraire; il est déposé dans le monde et il en fait partie à la fois parce que les choses elles-mêmes cachent et manifestent leur énigme comme un langage, et parce que les mots se proposent aux hommes comme des choses à déchiffrer" (*Les mots et les choses*, p. 49)

mellem et overfladesprog og et dybere sprog. Og det gælder om epistemisk i dybdesproget at fremvise den dybe sammenhæng, der gives mellem *ordene* (tegnene) og *tingene*.

Blandt de kendte navne fra epoken kan nævnes: Macchiavelli, Leonardo da Vinci, Erasmus af Rotterdam og Luther.

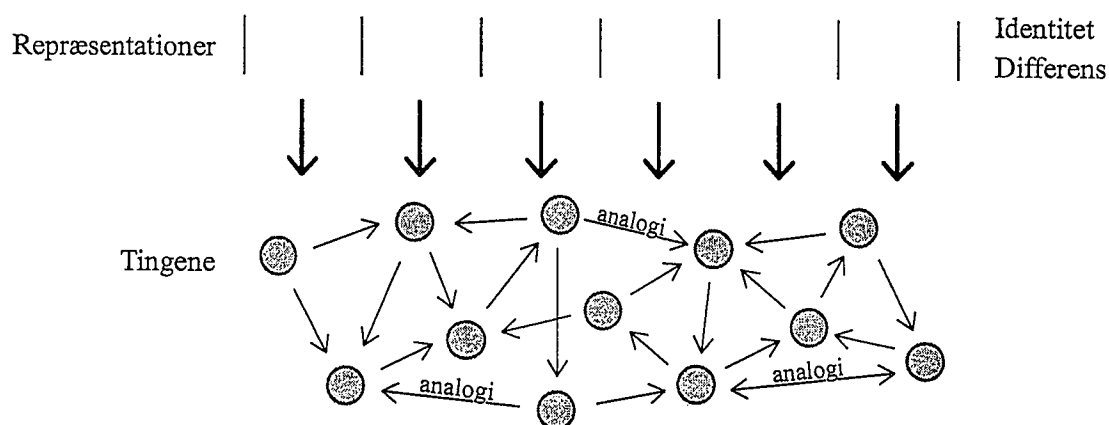
VI. Klassicismen

Fremtrædende tænkere i perioden er: Bacon, Descartes, Locke, Berkley, Hume, Rousseau, Diderot og de øvrige franske encyklopædister (Condillac, Voltaire, Helvetius), samt Leibniz og Spinoza.

Fra begyndelsen af 1600-tallet viser der sig en vilje til eller en søgen efter en ny form for viden. Den viser sig ved, at Bacon og Descartes begynder at vende sig imod og kritisere, at man gør den blotte lighed mellem tingene til et afgørende kriterium i sin søgen efter viden. De kan ikke uden videre betragte ligheder som en kilde til viden, eftersom de ofte optræder som årsag til fejltagelser. De fører nemlig til, at man blander det sammen, som ikke må sammenblandes. Udgangspunktet søges derfor ikke i tingene og deres indbyrdes relationer. I stedet søger man den klare og distinkte *repræsentation*. Den prøver man at fastholde i dens identitet; og det vil igen sige: i dens skarpe differens fra alle andre perceptioner. Med andre ord sker repræsentationen nu i identitet og differens.

Dette indebærer, at identiteten må fastholdes og beskyttes imod invasionen fra det, der bare ligner. Det omfattende *lighedsunivers* afløses hermed af et univers, der bygger på *identitet og differens*, og hvor identitet og differens er givet i og med selve repræsentationen. Det hedder hos Foucault: "Den primære tekst udslettes. Kun repræsentationen forbliver" (*Les mots et les choses*, p. 93).

I forhold til renæssancen er der tale om en dobbelt bevægelse: På den ene side adskilles tegnene fra verden og bliver som repræsentationer

en selvstændig kategori, der samlet står overfor verden (jævnfør ibidem, p. 72). Herved sker der på den anden side en forskydning: tegnene bliver

som repræsentationens første sted det primære; og de og repræsentationen bliver det primære sted for verdens orden.

Set ud fra tingene (og deres lighedsrelationer) bliver den orden, som repræsentationen installerer, arbitrær. Men set ud fra repræsentationen er den orden af identiteter og differenser, som repræsentationen etablerer i tingenes ligheder, derimod nødvendig og naturlig. Descartes hævder således troen på, at der i vores repræsentationer er en grundlæggende nødvendig orden. Synspunktet udfoldes yderligere af Spinoza, hvis etik er et forsøg på at bringe orden i vores repræsentationer. Ikke alene rationalismen men også den senere empirisme, der vender sig kritisk imod denne, tager udgangspunkt i repræsentationerne, når man søger at fastslå en orden i verden.

Viden er for klassicismen nemlig ikke mere et spørgsmål om fortolkning; den består i stedet i en *klassifikation* og opdeling af naturens ligheder indenfor repræsentationens identitet og differens. Dette synspunkt findes f.eks. klart illustreret i Linnés botanik. Her ses, hvordan man på det nye grundlag konstituerer forskellige nye empiriske områder. Man prøver at bringe orden i sine repræsentationer af en bestemt del af virkeligheden, at ordne dem i en tavle og gøre dem gældende i empirien. De nye videnskaber er:

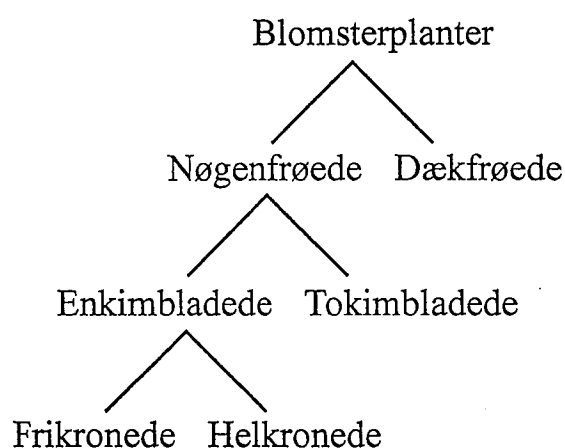
- 1) *Naturhistorien*: Teori om naturens orden.
- 2) *Rigdomsanalysen*: Teori om pengenes og værdiernes.
- 3) *Den almene grammatik*: Teori om sprogets orden.

Naturhistorien, rigdomsanalysen og den almene grammatik karakteriserer Foucault (i *L'archéologie du savoir*, p. 84) som "særegne diskursive formationer": De danner, hver især, sammenhængende forelagte mængder af udsagn som man tilbageskuende kan aflæse eller indlæse en systematik i. Tilsammen danner de særegne diskursive formationer et "episteme". Ved et episteme forstår Foucault den fælles videnshorisont, der binder diskursive formationer sammen.¹

¹ "L'analyse des formations discursives, des positivités et du savoir dans leurs rapports avec les figures épistémologiques et les sciences, c'est ce qu'on a appelé, pour la distinguer des autres formes possibles d'histoire des sciences, l'analyse de l'*épistémè*. On soupçonnera peut-être cette épistémè d'être quelque chose comme une vision du monde, une tranche d'histoire commune à toutes les connaissances, et qui imposerait à chacune les mêmes normes et les mêmes postulats, un stade général de la raison, une certaine structure de pensée à laquelle ne sauraient échapper les hommes d'une époque, – une grande législation écrite une fois pour toutes par une main anonyme. Par *épistémè*, on entend, en fait, l'ensemble des relations pouvant unir, à une époque donnée, les pratiques discursives qui donnent lieu à des figures épistémologiques, à des sciences, éventuellement à des systèmes formalisés" (*L'archéologie du savoir*, p. 249-240; mine kursivering).

Det fører for vidt at gå ind på at beskrive de særegne diskursive formationer her. Her gælder interessen den overordnede systematik som man kan aflæse hvis man betragter dem i sammenhæng. Her gælder den overordnede interesse epistemet. Men, først og fremmest for at anskueliggøre det sammenhængende episteme yderligere, kan det lige nævnes, at vi stadigvæk har rester af en naturhistorisk tilgang til det empiriske nærværende indenfor botanikken og dens klassifikations-systemer, der som sagt er grundlagt i klassicismen af blandt andre Linné.

Med udgangspunkt i et studium af planteverdenen prøver man at skabe repræsentationer af stigende generalitet og ordne dem i et hierarki.

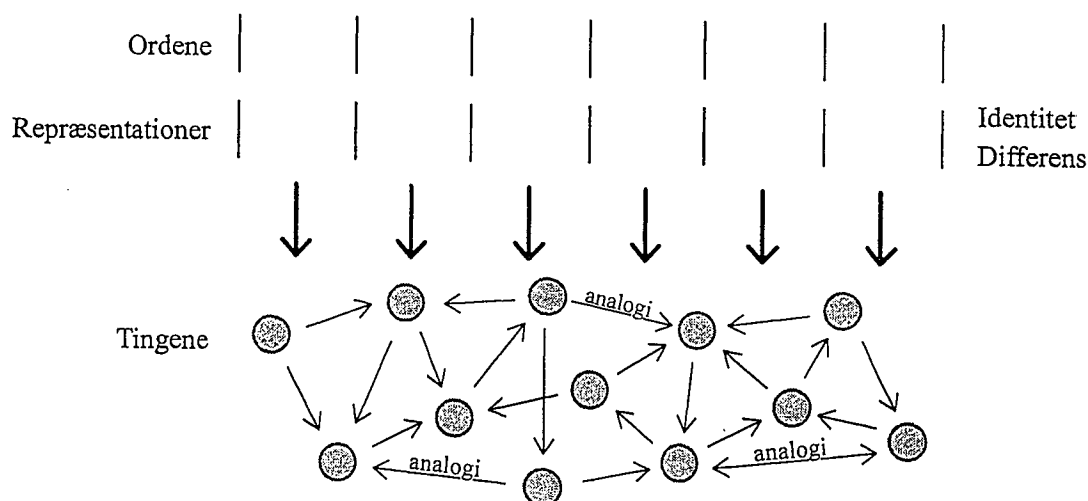
Hver af klasserne er skarpt afgrænsede og er kun det, de er: De får deres identitet i opposition til en masse differenser. Tilgangen er stadigvæk dominerende i de klassifikationsnøgler, som vi bruger til at bestemme planter med.

Mens tegnrelationen i renæssancen var ternær, bliver tegnrelationen i klassicismen *binær*. Der bliver tale om en 'primitiv' eller uformidlet relation mellem tegnet og det som dette betegner. Og hvis man skal være i stand til at bruge tegnet på rette vis til at betegne det, som det rent faktisk betegner, og ikke noget andet, så forudsætter dette, at man har foretaget den analyse af virkeligheden, som man foretager i en vidensform som den netop skitserede. Det forudsætter at vi i vores viden allerede har skåret et udsnit af det tignslige ud, som svarer til det, som tegnet betegner eller står for. Med klassicismen er ikke længere tale om

et dunkelt og dybt hermeneutisk univers, men om et gennemsigtigt overfladeunivers.¹

Men man indfører ikke alene en repræsentativ orden, som den jeg har beskrevet i de naturlige fænomener; man etablerer også sådan en orden, når man undersøger og analyserer værdier og rigdomme. I epoken vender den generelle grammatik (med forfattere som Arnauld, Lancelot, Bauzée, Abbé Pluché og Buffier) sig imod sproget, ser det som et objekt og klassificerer forskellige funktioner ved det.

Sproget begynder imidlertid samtidig at opnå en særstilling: Sproget, der førhen havde været et værende blandt andre, udsondres nu som et særligt fænomen, der fordobler repræsentationen og genspejler den. Sproget bliver for første gang selvstændigt som det særlige medium for repræsentationen.²

¹ "La ressemblance se trouve dissocié et comme ouvert en son milieu" (*Les mots et les choses*, p. 72).

² "Le langage se retire du milieu des êtres pour entrer dans son âge de transparence et de neutralité" (*Les mots et les choses*, p. 70).

VII. Klassicismens opløsning og moderniteten

Klassicismen efterfølges af *moderniteten*, hvor repræsentationsuniverset opløses og nye former for empiri opstår. Skiftet sker omkring 1800. Men Foucault prøver at skildre en kompleks overgangsfase, der varer 50 år fra 1775-1825. Den skal kun antydes her, men han deler den op i to hovedperioder. Første periode kan man kalde *opløsningsfasen*: 1775-1795. Det er perioden, hvor den klassiske vidensform går i opløsning. Anden periode kan man benævne *konstitutionsfasen*: 1795-1825. Det er den periode, hvor i hvert fald grundlaget for nogle nye vidensformer synes at blive lagt. Foucault lader det herunder i nogen grad stå åbent, om der i moderniteten er tale om en egentlig konstitution af en helt ny vidensform, eller om de nye videnskaber først og fremmest er symptomer på opløsning i og vanskeligheder med det klassiske episteme.

1. Første periode: opløsningsfasen

I denne periode åbner sig indenfor klassicismens repræsentationsunivers antydningen af noget nyt, som ikke længere kan få plads indenfor repræsentationsuniverset. Man begynder at kunne se noget, som ikke er repræsentation.

Der viser sig et opbrud indenfor de nævnte klassiske videnskaber, naturhistorien, rigdomsanalysen og den almene grammatik. Netop de emner, som disse videnskaber beskæftiger sig med, kan man ikke længere forstå som *repræsentation*. Man må derfor indføre instanser, som er af anden art. Uden dem kan man ikke gøre rede for den repræsentation, som disse videnskaber beskæftiger sig med, når de ser det, de ser.

(i) Foucault prøver at vise, hvordan der med forskerne Jussieu, Vicq d'Azyr og Lamarck sker et opbrud indenfor *naturhistorien*. Her opdagede Jussieu, at forskellige karakteristika i naturen var underordnet hinanden med henblik på en funktion. Naturen syntes derfor at bestå af hierarkisk ordnede væsener. Men denne opdagelse underordnede han fortsat repræsentationen; hans anliggende var at forstå repræsentationen bedre. Først Cuvier frigør funktionen fra at være repræsentationen underordnet. Han fatter ikke længere de enkelte organer som uafhængige størrelser, der indgår i og repræsenterer en helhed. I stedet retter han interessen mod nogle få funktioner såsom åndedrættet, fordøjelsen,

cirkulationen og bevægelsen som karakteristiske for organismen. Således opstår en forestilling om, at den ydre orden, som vi ser og afspejler i naturhistorien, hviler på en indre *organisation* i den verden, som vi betragter. I denne forestilling, der er på vej, ser man naturen, som en størrelse, der består af *organismer*: Naturen ser ud, som den gør, fordi den *fungerer* på en bestemt måde; og af hensyn til dens indbyggede funktioner ordnes den på en bestemt måde. I sidste ende peger alle funktioner tilbage på livet, hvis dynamik får alt i naturen til at fungere. Livet er grundlag i enhver eksistens og dens fungeren. Det er udgangspunkt for, at væsener i naturen dannes og går under i indbyrdes udveksling. Tanken om livets dynamiske betingning af alle funktioner peger frem mod Darwin og den nye videnskab *biologi*.

Hvis man vil gøre rede for, hvorfor mennesker og dyr ser ud, som de gør, må man henvise til deres indre *organisation* og til, hvordan den fungerer. Man kan også sige det på den måde, at hvis man vil gøre rede for menneskets ydre udseende, må man henvise til dets anatomi. Men den kan man igen kun gøre rede for ved at henvise til dets fysiologi.

Alt dette vil så også sige, at det begynder at blive klart, at den orden, som vi kan se og repræsentere, hviler på bagvedliggende funktioner, der ikke umiddelbart repræsenteres. Den er en skjult orden, og dermed begrænses repræsentationsuniverset.

(ii) Foucault viser også, at et parallelt brud tegner sig indenfor *rigdomsanalysen* med Adam Smith. Han tager ganske vist sit udgangspunkt indenfor rigdomsanalysens univers. Dette er et univers, hvor vi udveksler goder og indenfor denne udveksling tilskrives dem værdi. Tingene tilskrives en værdi afhængigt af, hvad vi nu engang har brug for (vores behov eller begær), og hvad der nu engang er knaphed på.

I den naturlige udveksling repræsenterer vi altså tingene og bestemmer samtidig deres værdi. Og rigdomsanalysen søger at analysere, hvordan værdier fastlægges i dette repræsentationsspil. Men Adam Smith begynder at antyde, at der kan være et andet udgangspunkt for, hvilken værdi vi tilskriver noget, end det *behov*, vi har for det, og den *knaphed* på det, der råder. Han ser, at noget kan have værdi, afhængigt af det besvær eller ubehag og den tid, der går med at fremstille det; den tid og det ubehag, der slider og bryder et menneskes liv op. Hos Foucault hedder det:

“Hvis der er en orden i rigdommene, hvis noget kan købe noget andet, så er det ikke, fordi menneskene har begær, der ligner hinanden; det er ikke, fordi de i kraft af deres kroppe føler den samme sult, og fordi deres hjerter allesammen betages af de samme

ting; det er, fordi de allesammen er underkastet samme tid, besvær, træthed og i sidste instans samme død". (*Les mots et les choses*, p. 237)¹

Smith antyder altså, at noget kan have værdi afhængigt af den mængde *arbejde*, der medgår, når det fremstilles. Men dette er en værdi, som vi ikke uden videre kan se; den følger skjult med den fremstillede ting. Smith begynder altså at antyde arbejdet som oprindelse til den værdi eller rigdom, vi repræsenterer i vores gensidige udveksling af rigdomme. Men det er en oprindelse, der er hinsidig i forhold til den udveksling, der bestemmer værdierne fra sidelinien.

(iii) Endelig prøver Foucault at vise, hvordan der med Cœurdoux og William Jones finder et opbrud sted indenfor *den generelle grammatik*. Man begynder at koncentrere interessen om og undersøge sprogets *fleksion*, bøjningselementerne i sproget. Og de er jo elementer, som ikke i sig selv har nogen betydning, ikke repræsenterer noget.

Her sker et opbrud i sprogvidenskaben, som får den til at ophøre med at sammenfatte sprogets hele væsen i, at det har til formål at repræsentere noget andet. I stedet opdages, at der er elementer i sproget, der har deres egenlogik, og som dermed bryder med sprogets rene repræsentationsfunktion. Og her drejer det sig faktisk om noget så vigtigt som hele *sprogets grammatiske organisation*, der overhovedet får enkeltelementerne i det til at fungere. Sproget får dermed en grundlæggende egenværen. Dets egenlogik muliggør og begrænser, hvad der kan siges. Sproget bliver dermed igen en gådefuld størrelse, og studiet af dets gådefuldhed peger frem mod den nye videnskab *filologi*. Det hedder da også herom i *Ordene og tingene*:

"Sproget er ikke længere alene konstitueret af repræsentationer og af lyde, som repræsenterer dem; det er oven i dette konstitueret af formelle elementer, der påtvinger lydene, stavelserne og rødderne et styre, som ikke er repræsentationens. På denne måde har man i sproganalysen indført et element, som er *irreducibelt*, på samme

¹ "[S]'il y a un ordre dans les richesses, si ceci peut acheter cela, si l'or vaut deux fois plus que l'argent, ce n'est plus parce que les hommes ont des désirs comparables; ce n'est pas parce qu'à travers leur corps ils éprouvent la même faim ou parce que leur cœur à tous obéit aux mêmes prestiges; c'est parce qu'ils sont tous soumis au temps, à la peine, à la fatigue et, en passant à la limite, à la mort lui-même. Les hommes échangent parce qu'ils éprouvent des besoins et des désirs; mais ils *peuvent* échanger et *ordonner* ces échanges parce qu'ils sont soumis au temps et à la grande fatalité extérieure" (*Les mots et les choses*, p. 237).

måde som man indførte arbejdet i bytterelationen og organisation i analysen af kendetegn" (*Les mots et les choses*, p. 248).¹

Man begynder altså at operere med et begreb om *arbejde* (indenfor rigdomsanalyse), et begreb om *organisme* (indenfor naturhistorien) og et begreb om *grammatisk system* (indenfor den generelle grammatik). Fælles for alle tre opbrud er, at man begynder at danne sig forestillinger om størrelser, der er *irreducible* i forhold til klassicismens repræsentationsunivers. Disse størrelser kan ikke defineres indenfor repræsentationsuniverset. Men samtidig er fænomenerne nødvendige, hvis man vil gøre rede for repræsentationsuniverset.

Hermed er en form for *Hinterwelt* ved at opstå i forhold til repræsentationsuniverset: En bagvedliggende verden begynder at tegne sig. I forhold til denne bagvedliggende verden tegner repræsentationen sig mere og mere som *overflade*. Indenfor klassicismens flade univers tegner sig muligheden af et nyt *dybdeunivers*. Dette er en udvikling, der forstærkes i den efterfølgende periode.

2. Anden periode: konstitutionsfasen

I denne fase sker der det, at de instanser, man for nyligt har opdaget indenfor repræsentationsuniverset, løsgøres endeligt fra deres binding til det. Dette sker, for at de kan blive studeret i deres egenlogik eller egenverdi. Afgørende er her navne som Ricardo, Cuvier og Bopp.

Adam Smith havde henvist til arbejdet som en hjælpehypotese *indenfor* repræsentationsuniverset. Repræsentationsuniverset var for ham dog stadigvæk overgribende. Som hjælpehypotese skulle arbejdet blot hjælpe os til at forstå bytterelationerne eller udvekslingsspillet bedre. Hos Ricardo er arbejdet derimod blevet kilden til enhver værdi. Man kan også sige det på den måde, at værdien er blevet et *produkt* (nemlig af arbejdet). Værdien er for Ricardo ikke længere noget, der primært må studeres indenfor byttesfæren; den er noget, der må studeres indenfor arbejds- og produktionssfæren. Dette indebærer, at en særegen *produktionens logik* kan løsgøres og studeres hinsides udvekslingens logik. Og det er denne særegne logik, Ricardo studerer; og dette studium giver stof til hans teser om den jernhårde lønningslov. Produktionen er

¹ "[L]e langage n'est plus constitué seulement de représentations et des sons qui à leur tour les représentent et s'ordonnent entre eux comme l'exigent les liens de la pensée; il est de plus constitué d'éléments formels, groupés en système, et qui imposent aux sons, aux syllabes, aux racines, un régime qui n'est pas celui de la représentation. On a ainsi introduit dans l'analyse du langage un élément qui lui est irréductible (comme un introduit le travail dans l'analyse de l'échange ou l'organisation dans celle des caractères)" (*Les mots et les choses*, p. 248)

en begrænset og endelig størrelse. Men netop fordi den er en sådan størrelse, har den sine egne dunkle lovmæssigheder, og de kan studeres. De studeres i den nye videnskab *økonomien*.

Dette kan tjene som eksempel på, hvordan modernitetens nye videnskaber *biologi*, *filologi* og *økonomi* konstituerer sig og afløser henholdsvis klassicismens *naturhistorie*, *rigdomsanalyse* og *generelle grammatik*. Disse nye videnskaber modsvares af nye genstandsområder: *liv*, *produktion* og *sprog*. Dem bliver det de nye videnskabers opgave at udforske.

Den klassiske tidsalders rigdomsanalyse, naturhistorie og generelle grammatik forstod stadigvæk alle deres genstande som repræsentation. Naturen var repræsentation af en altomfattende installeret orden. Men samme omfattende orden gjorde sig også gældende eller blev repræsenteret i udvekslingen af rigdomme og tale.

De genstande, som de nye videnskaber beskæftiger sig med, forstås derimod ikke mere som repræsentative. Liv, produktion og sprog gør sig tværtimod fra starten gældende som størrelser, der ikke kan indplaceres i klassicismens repræsentationsunivers. Derfor sker der en transformation fra klassicismen til moderniteten. De nye sagfelter udmærker sig netop ved at unddrage sig den altomfattende og uendelige repræsentation. De er begrænsede empiriske størrelser med hver deres egen logik, der må studeres hver for sig. Deres empiriske *endelighed* (begrænsethed eller definerbarhed) gør sig gældende overfor den *uendelighed*, der viser sig i repræsentationen. Heri ser Foucault et bestemt perspektiv:

Den europæiske kultur opfinder en *dybde*, hvor der ikke mere bliver tale om *identiteter*, om adskillende kendetegn, om konstante tavler [...], men om store skjulte kræfter [...], om oprindelse, kausalitet og historie." (*Les mots et les choses*, p. 263).¹

De begrænsede empiriske størrelser, der nu konstituerer sig, unddrager sig altså repræsentationens store sammenhæng og skaber i forhold til den en ny dunkel dybde, som angår deres oprindelse og historie. At de begrænsede størrelser liv, produktion og sprog unddrager sig repræsentationens dybde, betyder nemlig ikke, at de er uden logik. Netop som endelige eller begrænsede størrelser rummer de deres egen

¹ "[L]a culture européenne s'invente une profondeur où il sera question non plus des identités, ces caractères distinctifs, des tables permanentes avec tous leurs chemins et parcours possibles, mais des grandes forces cachées développées à partir de leur noyau primitif et inaccessible, mais de l'origine, de la causalité et de l'histoire. Désormais, les choses ne viendront plus à la représentation que du fond de cette épaisseur retiré en soi" (*Les mots et les choses*, p. 263).

begrænsede logik og deres eget særpræg. Denne deres særegne logik kan studeres og bliver studeret i de nye videnskaber. Biologien, økonomien og filologien studerer den nye endelige empiris logik som 'lovmæssigheder'.

Det var produktionens egenlogik, Ricardo studerede, og det var konsekvenserne af den, han udmøntede i sit begreb om den jernhårde lønningslov. Det er tilsvarende det dynamiske livs egen begrænsede lovmæssighed, Darwin søger at udmønte i sine begreber om evolution. Men idet de nye videnskaber studerer livets, produktionens og sprogets dunkle lovmæssigheder, tildeler de samtidig mennesket en plads. Som en del af sin virksomhed viser biologien nemlig, hvordan mennesket er en del af livet: hvordan det bestemmes af livets lovmæssigheder (jævnfør Darwin). Som en del af sin virksomhed viser økonomien, hvordan mennesket bestemmes af produktionens lovmæssigheder, (jævnfør Marx' politiske økonomi). Og filologien viser tilsvarende, hvordan vores tale bestemmes af sprogets lovmæssigheder og 'ånd' eller kollektive vilje (jævnfør Bopp, Schlegel).

Når de nye videnskaber således tildeler mennesket en plads, er det indenfor en anden sammenhæng. De anviser det en plads i de endelige størrelser, som de udforsker. *Mennesket får en plads som endelig størrelse, der står i forhold til i andre endelige størrelser.* Dette kan modstilles dets placering i klassicismens repræsentationsorden. Denne anviser mennesket en plads i en uendelig orden: *Det endelige menneske placeres her i en uendelighed.*

Mens den endelige størrelse mennesket i klassicismen var placeret i en *uendelighed*, bliver den endelige størrelse mennesket i moderniteten placeret i en *endelighed*. Begge steder er dets placering *angstfyldt*: Mennesket er i begge tilfælde udleveret til dunkle kræfter; og mennesket er i begge tilfælde indordnet i noget overordnet, der gennemtrænger det og truer med at ophæve det. Klassicismens uendelige repræsentationsspil truer med at opsluge mennesket i sit hele. Og modernitetens nye sagfelter truer med at lade mennesket opløses i hver deres egenlogik og dermed med at adsplitte det og lade det gå under i intetheden.

VIII. Mennesket som 'dobbeltvæsen'

1. De nye videnskabelige positiviteters mulighedsbetingelser: en rest af repræsentationen og menneskets centralitet som rest-repræsentativitetens sted

Når liv, produktion og sprog bryder med den omfattende repræsentativitet, efterlader dette imidlertid et *hul* i vores viden. Foucault taler om et "hul, der oprettes og præpareres af de levende væsener, genstandene for udveksling og ordene, idet de forlader repræsentationen og trækker sig tilbage til tingenes dybde og lukker sig om sig selv ifølge livets, produktionens og sprogets love" (*Les mots et les choses*, p. 324).¹ De nye videnskaber, der opstår, og som udmærker moderniteten, evner imidlertid ikke fuldgældigt at erstatte den omfattende repræsentationssammenhæng. Der finder et tab sted.

Så længe det i klassicismen var en uproblematiseret forudsætning, at der fandt en omfattende repræsentation sted, var der i en vis forstand også givet et svar på spørgsmålet om, hvordan man kunne have viden. Det forhold, at der altid allerede havde fundet en repræsentation sted, gjorde dette muligt. Klassicismen hvilede på en sikker forvisning om, at en oplysning af tilværelsen allerede havde fundet sted: Når noget allerede havde repræsenteret sig og dermed vist sig, var viden også mulig.

Biologien, økonomien og filologien bryder med repræsentationens primat; men de evner ikke i sig selv at erstatte klassicismens begrundelse af vores viden med en anden. Liv, produktion og sprog er som sagt ikke umiddelbart genstande, der viser sig. De markerer sig i stedet

¹ I sammenhæng lyder det anførte citat således: "Dans la représentation, les êtres ne manifestent plus leur identité, mais le rapport extérieur qu'ils établissent à l'être humain. Celui-ci, avec son être propre, avec son pouvoir de se donner des représentations, surgit en un creux ménagé par les vivants, les objets d'échange et les mots lorsque, abandonnant qui avait été jusqu'alors leur site naturel, ils se retirent dans la profondeur des choses, et s'enroulent sur eux-mêmes selon les lois de la vie, de la production et du langage. Au milieu d'eux tous, serré par le cercle qu'ils forment, l'homme est désigné – bien plus, requis – par eux, puisque c'est lui qui parle, puisqu'on le voit résider parmi les animaux [...], puisque enfin le rapport entre les besoins et les moyens qu'il a de les satisfaire est tel qu'il est nécessairement principe et moyen de toute production" (*Les mots et les choses*, p. 324)

umiddelbart som størrelser, der skjuler sig og unddrager sig viden. Dette indebærer, at disse videnskaber vel bryder med repræsentationens primat. Men de evner ikke at give svar på, hvad der er deres egne epistemiske forudsætninger, på, hvad der er forudsætningerne for deres egen viden. Med et andet ordsæt: de giver ikke noget svar, hvis man spørger, hvad der er *mulighedsbetingelserne* for de nye videnskabers viden. Men det vil sige, at de nye videnskaber ikke evner at gøre rede for deres egen mulighed.

Men for moderniteten gives der trods alt et svar på det nævnte spørgsmål, eftersom bruddet med klassicismens repræsentationsunivers *ikke er totalt*. For moderniteten forbliver der stadigvæk rester af repræsentativitet tilbage. Og dermed består også rester af klassicismen i moderniteten. I den forbindelse kan man lige minde om, at Foucault visse steder lader det stå som et åbent spørgsmål, om moderniteten bare er klassicismens forfald, eller om der er tale om en radikalt anden epoke med et radikalt nyt episteme. For moderniteten er der i alle fald stadigvæk steder i det virkelige, hvor der finder repræsentation sted. Der er steder, hvor liv, produktion og sprog åbner sig og repræsenteres, og denne repræsentation er forudsætningen for, at vi kan opnå viden om disse størrelser.

Repræsentationen er ikke mere grundlaget for de nye positiviteter eller genstande for viden. Den kan ikke mere være det, der viser sig igennem empirien og dermed viser dens genstande: "Repræsentationen er hørt op med at fremstå som det sted, hvor de levende væsener og behovene og ordene har deres oprindelse" (*Les mots et les choses*, pp. 323-4). I stedet for er repræsentationen nu blevet et *epifænomen*, en efterhængt størrelse; hvilket Foucault også gør opmærksom på i *Ordene og tingene*: I forhold til de levende væsener, behovene og ordene er repræsentationen "ikke andet end en effekt eller en følge."¹

Omend der i moderniteten bliver en rest af den tidligere omfattende repræsentation tilbage, så er denne repræsentation nu på den ene side en mere begrænset størrelse, der er indlejret i andre sammenhænge og som fremstår som noget, der styres af dem. Men på den anden side bevarer denne repræsentation en central epistemisk status: Epifænomenet åbner adgangen til fænomenerne liv, produktion og sprog. Det er både forudsætningen for, at man kan opnå viden om dem, og for, at de overhovedet kan vise sig.

¹ "[L]a représentation a cessé de valoir, pour les vivants, pour les besoins et pour les mots, comme leur lieu d'origine et le siège primitif de leur vérité; par rapport à eux, elle n'est rien de plus, désormais, qu'un effet. (*Les mots et les choses*, pp. 323-4).

Det er vanskeligt at blive helt klar over, om Foucaults 'argument' er *historisk* eller *strukturelt* (eller 'logisk'): Er der primært tale om det argument, at skønt klassicismens repræsentationssystem går i opløsning, så bliver der alligevel et moment af repræsentation tilbage? Det ville være den historiske betragtningsmåde. Der er ifølge denne nok tale om brud, men bruddene er ikke fuldstændige; der er tale om en transformation, der alligevel bevarer 'noget', omend i delvist forandret form. Dette historiske synspunkt bevarer en vis kontinuitet igennem transformationen. Eller er der i stedet primært tale om et strukturelt argument, hvormed Foucault hævder, at der er nogle nødvendige og uomgængelige betingelser for, at vi overhovedet kan have en viden om noget? Hævder han, at man også indenfor moderniteten strukturelt er tvunget til at opretholde en rest af repræsentation for at kunne vide noget og give svar?

Hvis man opfatter de to muligheder som alternativer, vil man nok være nødt til at sige, at Foucault bruger begge forklaringsmetoder eller en kombination af dem: Indenfor de forskellige bestemte historiske formationer virker bestemte logikker eller gør en vis strukturel tvang sig altid gældende. De virker ikke med absolut nødvendighed, men de gør, at bestemte muligheder bliver nærliggende eller naturlige. Efter at klassicismens altomfattende repræsentationsunivers er gået i opløsning, er der intet, der med absolut nødvendighed tilsiger os at bevare et element af repræsentation. Andre muligheder står til rådighed. Men det er nærliggende at mene, at viden bliver til ved, at man bevarer en rest af repræsentation. En ordentlig besvarelse af dette spørgsmål måtte imidlertid nok tage hele det store spørgsmål op, hvad en arkæologisk forklaringsmåde overhovedet er for noget. Dette spørgsmål bruger Foucault da også senere en hel bog på at søge at besvare, *Vidensarkæologien*.

2. Mennesket som repræsentationens sted

Mennesket får i moderniteten en central placering som det sted, hvor repræsentationen finder sted. Derved tilkommer der mennesket en overordentlig central rolle som videns privilegerede sted. Ved at *mennesket bliver repræsentationens privilegerede sted*, bliver det den størrelse, der er selve forudsætningen for, at vi kan have viden om liv, produktion og sprog. For at vi kan få viden om dem, må de præsentere sig i mennesket, eller mennesket må repræsentere dem for sig.

I en vis forstand kan man ganske vist sige, at mennesket allerede havde været repræsentationens sted i klassikken. Allerede her optræder det som betragteren: *le spectateur*. Men det optræder samtidig i rollen

som det sted, hvor en uendelighed repræsenteres i et endeligt væsen: *klassicismen ser netop mennesket som det sted, hvor en uendelighed repræsenteres i en endelighed.*

Men dette vil sige, at i klassicismen optræder mennesket netop kun som betragteren, for så vidt som det er en del af hele det omfattende og uendelige repræsentationsunivers. Mennesket betragtes med andre ord som et organ for repræsentationen: det er repræsentationen, der repræsenterer sig igennem det. Betragteren er en del af eller indlejret i de repræsentationer, der altid allerede finder sted overalt. Dette indebærer, at den funktion som betragter, som mennesket har i klassiken på den ene side optræder opløst indenfor repræsentationens univers og aldrig tilkommer en særskilt og samlet eksistens; mennesket lever som betragter en *adspredt* eller dissemineret *eksistens*. På den anden side indebærer det, at menneskets betragtende funktion aldrig bliver en problematisk funktion; den kan aldrig blive genstand for en grundlæggende problematisering, fordi opgaven så at sige altid er løst på forhånd i og med, at repræsentationen allerede har fundet sted; mennesket har som betragter en *uproblematisk funktion*.

Men når menneskets funktion som betragter er uproblematisk, og når det eksisterer adspredt i repræsentationssystemet, så betyder det, at det ikke kan blive *synligt som en isoleret genstand*. Man kan i klassikken ikke se mennesket som en særlig isoleret genstand og derfor heller ikke omtale det som sådan. Herom hedder det i *Ordene og tingene*:

“Man kunne selvfølgelig sige, at den generelle grammatik, naturhistorien og rigdomsanalysen var måder, hvorpå man lærte mennesket at kende, men her må man holde tingene ude fra hinanden. Naturvidenskaberne behandlede uden tvivl mennesket som en art: Diskussionen angående raceproblemer i det 18. årh. er et vidnesbyrd om det. [...] Men der var ikke nogen epistemologisk bevidsthed om mennesket som sådant. Det klassiske episteme *artikuleres* efter nogle linier, der på ingen måde isolerer et *specifikt* område, der er menneskets eget.” (*Les mots et les choses*, pp. 319-320).¹

¹ “Bien sûr, on pourra dire que la grammaire générale, l’histoire naturelle, l’analyse des richesses étaient bien en un sens des manières de reconnaître l’homme, mais il faut distinguer. Sans doute les sciences naturelles ont traité de l’homme comme d’une espèce et d’un genre: la discussion sur le problème des races aux XVIIIe siècle en est le témoignage. [...] Mais il n’y avait pas de conscience épistémologique de l’homme comme tel. L’épistème classique s’articule selon des lignes qui n’isolent en aucune manière un domaine propre et spécifique de l’homme” (*Les mots et les choses*, pp. 319-320).

“Klassikens sprog som *repræsentationens* og *tingenes fælles sprog* udelukker fuldstændigt sådan noget som en videnskab om mennesket. Det, der knyttedes sammen i den menneskelige eksistens, var repræsentationen og væren.” (Ibidem, p. 322).¹

Klassikens diskurs er netop *tingenes/værens* og *repræsentationens fælles sprog*. Den er den tale, hvori ting og repræsentation indgår i en fælles ubrydelig forbindelse. Mennesket ‘kvases’ i denne forbindelse; det opløses i den. Der bliver ikke plads til det som isoleret og selvstændigt væsen. Det opsuges eller forsvinder i denne sammenknytning.

Først efter repræsentationssammenhængens opløsning kan mennesket blive synligt som en specifik størrelse eller genstand, der udmærker sig og afgrænser sig i forhold til verden. Og i og med, at *mennesket bliver synligt som en specifik genstand, kan det gøres til genstand for viden*. Dette sker, idet det på den ene side bliver den specifikke størrelse, i hvilken verden repræsenteres; og på den anden side den størrelse, der i sin evne til repræsentation repræsenterer sig for sig selv. Altså bliver mennesket: (i) en specifik genstand (ii) kendetegnet af refleksivitet.

“For den klassiske tanke gælder det, at den, for hvem repræsentationen gives, og den, der repræsenterer sig for sig selv i repræsentationen, aldrig bliver nærværende for sig selv.” (*Les mots et les choses*, p. 319).²

I forlængelse af dette kan Foucault også sige, at mennesket ikke eksisterede før 1800, før moderniteten:

“Det er en ganske ny skabning, som vidensdemiurgen [den, der skaber viden] har fabrikeret for mindre end hundrede år siden, men den er så hurtigt blevet så gammel eller voksen, at man let kommer

¹ “[L]e langage classique comme *discours commun* de la représentation et des choses, comme lieu à l’intérieur duquel nature et nature humaine s’entrecroisent, exclut absolument quelque chose qui serait “science de l’homme” (*Les mots et les choses*, p. 322).

² “Dans la pensée classique, celui pour qui la représentation existe, et qui se représente lui-même en elle, s’y reconnaissant pour image ou reflet, celui qui nouent tous les fils entrecroisés de la ‘représentation en tableau’, – celui-là ne s’y trouve jamais présent lui-même” (*Les mots et les choses*, p. 319). Jævnfør også følgende passage: “la nature humaine se loge dans ce mince débordement de la représentation qui lui permet de se re-présenter (toute la nature humaine est là: juste assez à l’extérieur de la représentation pour qu’elle se présente à nouveau, dans l’espace blanc qui sépare la présence de la représentation et le ‘re’-de sa répétition” (*Les mots et les choses*, p. 85).

tro, at den i årtusinder har ventet i skyggen på det øjeblik, hvor den blev oplyst og endelig blev kendt" (ibidem, p. 319).¹

Dette er ikke en påstand om, at mennesket ikke tidligere fandtes som en fysisk størrelse eller som en bestemt konstellation af kræfter eller energier (rent bortset fra at Foucault nok vil betragte sådanne begreber som problematiske.) Naturhistorien, rigdomsanalysen og den generelle grammatik studerer også menneskelig opførsel. Der er bare tale om en ekstern tilgang. Foucaults påstand gælder i stedet, hvordan mennesket er blevet *synligt*. Den hævder, at mennesket ikke tidligere *var synligt for vores viden og vores videnskab* som en isoleret genstand, som et særligt område, der kan studeres.

3. Analytikken af det menneskelige subjekt

Men det ovenstående vil så også sige, at en analyse af det menneskelige væsen, der netop tillader, at verden præsenteres og viden opstår, bliver central, hvis man skal gøre rede for, hvordan viden er mulig.

Denne analyse præsteres med Kants kritikker allerede i slutningen af 1700-tallet. Kants kritikker og analyser søger netop at gøre rede for, hvordan vores viden er mulig ved at vende sig mod og analysere repræsentationens grund i mennesket. Idet Kant vender sig mod mennesket, finder han, at en orden i vores repræsentationer er givet, takket være vore *kategorier og anskuelsesformer*.

"Hvor der tidligere var en korrelation mellem repræsentationens og det uendeliges *metafysik* og en *analyse* af de levende væsener, begærene og ordene, ser man nu en *analytik* af den menneskelige eksistens konstituere sig." (*Les mots et les choses*, p. 328).²

I denne analytik træder man et skridt tilbage i forhold til den tidligere analyse og beskæftiger sig med dennes mulighedsbetingelser: med analysens mulighedsbetingelser i mennesket.

Men det skred eller den transformation, der markeres med Kants *analytik af menneskets endelighed* eller begrænsning, indebærer dermed

¹ "C'est une toute récente créature que la démiurge du savoir a fabriquée de ses mains, il y a moins de deux cents ans: mais il a si vite vieilli, qu'on a imaginé facilement qu'il avait attendu dans l'ombre pendant des millénaires le moment d'illumination où il serait enfin connu" (*Les mots et les choses*, p. 319).

² "Là où jadis il y avait corrélation entre une *métaphysique* de la représentation et de l'infini et une *analyse* des êtres vivants, des désirs de l'homme, et des mots de sa langue, on voit se constituer une *analytique* de la finitude et de l'existence humaine, et en opposition avec elle [...] une perpétuelle tentation de constituer une *métaphysique* de la vie, du travail et du langage" (*Les mots et les choses*, p. 328).

også, at det på den ene side som endeligt væsen får til opgave at skabe og opretholde ordenen i modernitetens nye verden. Dette væsen evner netop at skabe denne nye orden kraft af, at det er endeligt og begrænset. Mennesket formår at skabe orden i virkeligheden, fordi det som begrænset væsen råder over begrænsede kategorier og anskuelsesformer. *Det endelige væsen mennesket opretholder altså modernitetens orden; og det gør det netop i kraft af sine grænser.*

På den anden side indebærer det skred, som Kants analytik peger på, at det endelige væsen, mennesket, kan begrunde og afsikre den orden, som det skaber og opretholder ved at vende sig mod sig selv og sin egen endelighed. *Modernitetens orden kan og kan kun begrundes ved, at mennesket som endeligt væsen erkender sine egne endelige grænser.* "Grænserne for erkendelsen danner [vores] videns positive mulighedsbetingelser" (*Les mots et les choses*, 327). Dreyfus & Rabinow kommenterer dette i deres værk om Foucault:

"Moderniteten begynder med den uhørte forestilling om et væsen, der er suverænt, netop fordi det er slave, et væsen, der netop i kraft af sin endelighed kan tage guds plads" (Dreyfus & Rabinow: *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, p. 51).

I moderniteten tildeles mennesket altså som endeligt væsen den uendelige opgave at sørge for verdens orden; en orden, der tidligere – også f.eks. i klassikken – var overladt til Gud. For Foucault åbnes moderniteten derfor "fra den dag af, hvor endeligheden er blevet tænkt i en uendelig reference til sig selv" (*Les mots et les choses*, p. 329),¹

4. Menneskets dobbelt-status

Fra begyndelsen af moderniteten begynder der ifølge Foucault at tegne sig en formation, hvor mennesket eller det humane får en underlig dobbelt rolle eller status: Det endelige menneske bliver en empirisk størrelse, en genstand for viden, eller som Foucault skriver nogle steder: *en positivitet*. Men samtidig får mennesket netop som denne empiriske størrelse karakter af *fundament* for vores viden som sådan. Menneskets endelighed er samtidig det, der gør enhver empiri mulig. Således hedder det i *Ordene og tingene*:

"Ved grunden af alle de positiviteter [som livet, produktionen og sproget er] opdager man en endelighed, som i én forstand er den

¹ "[N]otre culture a franchi le seuil à partir duquel nous reconnaissons notre modernité le jour où la finitude a été pensée dans une référence interminable à elle-même" (*Les mots et les choses*, p. 329).

samme: den er mærket af kroppens rumslige karakter, begærets savn og sprogets tid, og alligevel er den radikalt anderledes: menneskets begrænsning manifesterer sig ikke, gør sig ikke gældende, som en ydre bestemmelse, men som en *grundlæggende endelighed*, der hviler på sit eget faktum og åbner enhver anden konkret grænses positivitet." (*Les mots et les choses*, p. 326; min kursivering).¹

Der er altså sket en omvending i modernitetens univers i forhold til de tidligere. Endnu i klassiken var *det Samme* (le Pareil) *grundlaget*: En uendelighed, der som det samme var til stede i alt, var udgangspunktet. Det, man søgte at vise, var, hvordan denne uendelighed, der var det samme, åbnede sig og viste sig i en række *differenser*.

Med moderniteten vendes perspektivet: en empiri eller en positivitet er *udgangspunktet* eller *grundlaget*. Man tager dermed afsæt i en række *differenser*. Men når man reflekterer herover, så viser det sig, at noget, der er det samme (Le Même), gør sig gældende i differenserne og er en forudsætning for deres konstitution. Det hedder herom i *Ordene og tingene*:

"Der er altså sket et skifte fra en refleksion over differensernes orden (med den kontinuumsontologi, som en metafysik indebærer) til en meditation over det samme, der altid til stadighed må erobres ud fra sin modsætning." (*Les mots et les choses*, p. 350).²

"Endeligheden er som formen for det samme (dans la figure du *Même*) positiviteternes identitet og differens og deres fundament" (ibidem, p. 326; min fremhævelse i den danske tekst).³

Det humanes dobbeltstatus optræder altså både som (i) positivitet, og dermed som en størrelse, der optræder *adspredt* i differenser, og som ii)

¹ "Au fondement de toutes les positivités empiriques, et de ce qui peut s'indiquer de limitations concrètes à l'existence de l'homme, on decouvre une finitude – qui en un sens est la même: elle est marquée par la spatialité du corps, la béance du désir, et le temps du langage; et pourtant elle est radicalement autre: là, la limite ne se manifeste pas comme détermination imposée à l'homme de l'extérieur (parce qu'il a une nature ou une histoire), mais comme finitude fondamentale qui ne repose que sur son propre fait et s'ouvre sur la positivité de toute limite concrète" (*Les mots et les choses*, p. 326).

² I sin helhed lyder passagen: "On est ainsi passé d'une réflexion sur l'ordre des Différences (avec l'analyse qu'elle suppose et cette ontologie du continu, cette exigence d'un être plein, sans rupture, déployé en sa perfection qui supposent une métaphysique) à une pensée du Même, toujours à conquérir sur son contradictoire" (*Les mots et les choses*, p. 350).

³ "[L]a finitude [...] est dans la figure du *Même* l'identité et la différence des positivités et de leur fondement" (*Les mots et les choses*, p. 326).

fundament, som *samlende tyngdepunkt* i vores verden. Denne det humanes dobbeltstatus viser sig ifølge Foucault på flere forskellige måder i moderniteten:

“Hele endelighedens analytik vil udfolde sig i det rum, der åbnes af det *positives* gentagelse som det *fundamentale*: Det er her, man *succesivt* vil se [1] det transcendentale gentage det empiriske, [2] cogitoet gentage det ikke-tænkte, [3] oprindelsens genkomst gentage dens tilbagetrækning” (ibidem, p. 326).¹

Man søger altså at tænke en adspredt empiri som en størrelse, der kan blive et transcendentalt udgangspunkt for vores adgang til verden. Et disparat, utænkt eller ubevidst udgangspunkt søger man at gøre til et samlende cogito. Med udgangspunkt i en erfaring af, at en oprindelse mangler, søger man at tænke sig frem mod en bagvedliggende oprindelse.

Der er med de nævnte tre forskellige dobbeltheder tale om tre forskellige måder, hvorpå man ud af *differenser* søger at skabe en identitet eller en *sammenhæng, hvor mennesket står i centrum*. Ad disse tre forskellige veje opsøger man en sammenhæng, hvori det endelige menneske bliver centrum. På den måde forsøger man at gøre mennesket til udgangspunkt eller subjekt for dets verden. Dette kan måske tiltrænge en nærmere forklaring:

Foucault tænker sig tilsyneladende ikke en udvikling på en sådan måde, at en af de tre dobbeltheder forsvinder fuldstændigt for derefter at afløses af den næste. Han ser ud til i stedet at tænke de tre dobbeltheder som størrelser, der hænger sammen. Men de kan også afløse hinanden i den forstand, at der kan ske en *forskydning* imellem dem: Den ene kan have hovedvægten på et givet tidspunkt; og en anden få hovedvægten senere. Med dette greb intenderer Foucault at skildre hele den nyere idéhistorie: historien fra 1800 og frem. En historie lader sig på dette grundlag aftegne, hvor de tre forskellige dobbeltheder optræder som dominerende for en tid: (1) Problematikken empiri-transcendentalitet dominerer hos Kant, Comte og i positivismen.² (2) Det utænkte eller ubevidste cogito's problematik er overvejende hos Hegel,

¹ I sin fuldstændighed lyder passagen således: “C’est dans cet espace mince et immense ouvert par la répétition du positif dans le fondamental que toute cette analytique de la finitude – si liée au destin de la pensée moderne – va se déployer: c’est là qu’on va voir successivement le transcendantal répéter l’empirique, le cogito répéter l’impensé, le retour de l’origine répéter son recul” (*Les mots et les choses*, p. 326).

² Her forudsættes på den ene side, at mennesket har en positivt given natur, og op den anden side at denne positivt givne natur kan danne det positive udgangspunkt for vores ordening og erfaring af verden.

Schopenhauer, Marx, Freud og Husserl.¹ (3) Oprindelsens forsvinden eller unddragen sig og dens tilbagekomst er afgørende spørgsmål hos Marx, Spengler, Nietzsche, Heidegger og Adorno.²

¹ Man forestiller sig på den ene side, at der i mennesket gør sig dunkle kræfter gældende; ingen positivt given natur kan opledes, men kun en natur, der unddrager sig og taler disparat; en dunkel virtuel tale gør sig gældende og udtrykker det utænkte. På den anden side tildeles mennesket derfor den opgave at søge kundskab om sig selv; cogito bliver en opgave, man kan søge at løse ved at samle den disparate tale. Denne indsats findes nødvendig, fordi mennesket kun ved at indvinde kendskab til sig kan komme til bevidsthed om, hvad det implicitte grundlag i dets verden er. Der må ske en løbende udveksling mellem det ikke-tænkte og cogitoet. Mennesket konstitueres nemlig først som endeligt væsen gennem dette pågående spil mellem det utænkte (differensen) og cogitoet (le Môme).

² Det afgørende bliver på den ene side, at mennesket som positivitet umiddelbart erfarer sig selv i differenser. Dette viser sig blandt andet i, at det erfarer sig selv som domineret af livet, produktionen, sproget og historien. Det erfarer dermed, at dets begyndelse eller oprindelse mangler, er uden for dets kontrol. For at erstatte denne manglende oprindelse må mennesket på den anden side hele tiden lede efter en erstatningsoprindelse. I en vis forstand er denne sidste dobbelthed en mere grundlæggende erfaring end de to andre. Erfaringen af den manglende oprindelse og opsøgningen af en ny gør sig nemlig allerede mere og mindre skjult gældende i de tidligere. Moderniteten åbnes jo netop med erfaringen af den manglende oprindelse og viser sig i forsøget på at finde en erstatning for tabet.

IX. Humanvidenskaberne

1. Humanvidenskaben som studiet af det menneskelige dobbeltvæsen

Humanvidenskaberne er ifølge Foucault et typisk modernitets-fænomen. Disse videnskaber søger nemlig at samle viden om den specifikke genstand mennesket. Deres mulighed opstår først, idet mennesket afgrænses i forhold til sin verden og viser sig som en specifik størrelse, der kan blive genstand for viden. Humanvidenskaberne bliver dermed størrelser, der studerer det mærkelige dobbeltvæsen, som mennesket fremstår som i det moderne. De studerer et menneske, som både optræder som en *positivitet* blandt andre og som et *fundament*.

“Den måde, hvorpå menneskets væremåde er blevet konstitueret i den moderne tanke, tillader det at spille to roller: Det er på en gang grundlag for alle positiviteter og tilstede blandt de empiriske ting. Det faktum er afgørende for den status, som ‘humanvidenskaberne’ får: de bliver diskurser, der tager mennesket som objekt/genstand.” (*Les mots et les choses*, 355).¹

Idet humanvidenskaberne tager mennesket op som deres empiriske genstand, opstår de positive videnskaber, der tidligere er nævnt: (i) *Psykologien* studerer mennesket som et biologisk driftsvæsen, der producerer menneskelige repræsentationer, og den har menneskets bevidsthedsliv som udgangspunkt og mål. (ii) *Sociologien* studerer mennesket som et samfundsmæssigt væsen med udgangspunkt i dets repræsentationer af konflikter og regler. (iii) *Sprog- og litteraturvidenskaben* studerer mennesket som et sprogbrugende væsen og dermed den betydning, som det evner at lægge ind i sprogets system.

2. Det problematiske i humanvidenskabernes dobbeltstatus

Når Foucault taler om humanvidenskaber, sætter han ofte betegnelsen i anførselstegn. Dette er ikke tilfældigt. Det er nemlig udtryk for, at disse videnskaber efter Foucaults mening aldrig når et stabilt stade. Han

¹ “Le mode d’être de l’homme tel qu’il s’est constitué dans la pensée moderne lui permet de jouer deux rôles: il est à la fois au fondement de toutes les positivités et présent [...] dans l’élément des choses empiriques” (*Les mots et les choses*, p. 355).

nævner, hvordan disse videnskaber efterlader et indtryk af noget flydende, af en ueksakthed og manglende præcision. Han kan også sige, at de befinder sig på et *hypo-epistemisk*, et underepistemisk stade. De når med andre ord aldrig den entydighed og nøjagtighed, som vi forbinder med en egentlig videnskab. De har nemlig aldrig nået at blive konstituerede som egentlige videnskaber.

Humanvidenskabernes manglende eksakthed hænger sammen med deres 'genstands tvetydige status', med menneskets flertydighed som transcendental og empirisk størrelse. Det er objektets flertydige status, der bevirker, at den humanvidenskabelige diskurs også bliver flertydig.

Når humanvidenskaberne studerer mennesket: (i) så tager de udgangspunkt i mennesket som det sted, hvor verden repræsenteres, konstitueres eller samles; (ii) så viser de, hvordan dette udgangspunkt fortaber sig i forskellige positiviteter; (iii) og så afslører de, at disse positiviteter kun er givet i og kun kan samles i det endelige menneskelige væsen selv.

Fordi deres genstand er så modsætningsfyldt, former den humanvidenskabelige diskurs sig som en tale, der konstant tager sig selv op til revision. Hos Foucault hedder det:

"Humanvidenskaberne behandler det, der er deres mulighedsbetingelse, som deres genstand. De bevæges derfor konstant af en slags transcendental mobilitet. De tager bestandigt sig selv op til kritisk revision. De går fra det, der er givet i repræsentationen, til det, der gør repræsentationen mulig, men som stadigvæk er repræsentation." (*Les mots et les choses*, p. 375)¹

Udgangspunktet er altså det, der er givet i repræsentationen; og bevægelsen går ud mod det, der gør menneskets repræsentation mulig. Men dette er stadigvæk selv repræsentation, og må stadigvæk vise sig som repræsentation.

Sammenfattende kan den af Foucault opstillede succession af videnskabsformer skitseres i følgende tavle:

¹ "[L]es sciences humaines en traitant de ce qui est représentation [...] se trouvent traiter comme leur objet ce qui est leur condition de possibilité. Elles sont donc toujours animées d'une sorte de mobilité transcendente. Elles ne cessent d'exercer à l'égard d'elles-mêmes une reprise critique" (*Les mots et les choses*, p. 375).

Strukturelle modvidenskaber	Strukturel psykoanalyse	Strukturel etnologi	Strukturel lingvistik
Humanviden- skaber	Psykologi	Sociologi	Sprog- og litteraturvidenskab
Moderne videnskaber	Biologi	(Politisk) økonomi	Filologi
Klassiske videnskaber	Naturhistorie	Rigdomsanalyse	Almen grammatik

X. Sprogets genkomst og 'modernismen'

Med det strukturelle opbrud indenfor humanvidenskaberne er der tale om, at sproget begynder at gå ind og overtage den rolle, som mennesket førhen besad. For det første bliver sproget en central empirisk genstand, som man lægger megen energi i at udforske. For det andet får sproget samtidig transcendent status: Det bliver en størrelse, som det bliver uomgængeligt at beskæftige sig med. Det skyldes, at betingelserne for, hvordan verden overhovedet kan træde frem, er givet med det. Begge dele markeres tydeligt i strukturalismen; men de gør sig, som nævnt, også gældende i den generelle lingvistiske vending, der har fundet sted i det 20. århundrede. Alt i alt studerer man altså sproget med udgangspunkt i sproget.

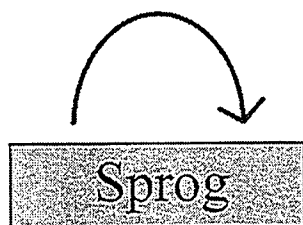
Hermed stiller sig så det spørgsmål, hvad der i grunden er på færde, når sproget, der unddrager sig den almene repræsentativitet, efterhånden går ind og overtager det humane eller menneskets tidligere rolle? Foucault skriver herom mod slutningen af *Ordene og tingene*:

"Hele vores tankes nysgerrighed ligger nu i det spørgsmål: Hvad er sproget, hvordan kan man komme rundt om det for at få det til at komme til syne i sig selv?" (*Les mots et les choses*, p. 317)¹

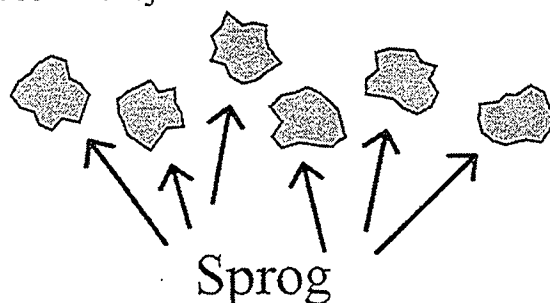
Der er flere mulige svar på spørgsmålet: (i) Strukturalismen og store dele af den sproglige vending har et bud: at der er et nyt *fundament* for vores viden på vej med sproget. Man tolker her fænomenet som en morgenrøde eller en dæmring, der viser, at en ny dag er på vej, et nyt grundlag og en ny vidensform. (ii) Men Foucault nævner også en anden mulig tolkning: Den lægger vægt på paralleliteten med det humane og dets instabilitet. Den hævder, at vi blot ser den foreløbigt seneste udløber af en opløsning af den klassiske vidensform, der førhen gav sproget et tilhørsforhold til uendelighedens hele som en repræsentativ størrelse. Opløsningen af denne vidensform lod tidligere mennesket træde frem, men som en ustabil størrelse. Og samme opløsning lader nu sproget træde frem, men ligeledes i dets ustabilitet. Hvor dette sidste sker, kan man kun tale om, at et vidensfelt lukkes, men ikke om, at der åbnes et nyt. For at blive i metaforikken er der nu tale om en skumring; ikke om nogen dæmring.

¹ "Toute la curiosité de notre pensée se loge maintenant dans la question: Qu'est-ce que le langage [...]?" (*Les mots et les choses*, p. 317).

Sproget som subjekt

Sproget som 'subjekt'

Sproget begynder at fremstå i sig selv, fordi det bagvedliggende grundlag opløses, som det førhen henviste til og bragte til udtryk. Men sproget erstatter ikke det tidligere grundlag. Det udgør nemlig ikke noget nyt grundlag. Ifølge en sådan tolkning er sproget højst i færd med at blive et nyt 'grundlag', for det er ingen samlet størrelse. I stedet har det en fragmentarisk karakter. Foucault taler selv om denne fragmentering af sproget (jævnfør *Les mots et les choses*, p. 318). Ser man på dette grundlag skreddet til sproget som en formørkelseshændelse, vil det måske betegne en endnu mere radikal forandring i forhold til den hidtidige historie. Da sker der nemlig et brud med hele grundlagsmodellen; med selve den tanke, at der gives et grundlag, der samler vores verden.

Dette skyldes, at tolkningen indebærer, at man ender i en verden, der i flere henseender minder om renæssancens. Der er tale om at, sproget vender tilbage til og indgår i en verden, der på sin side har karakter af generel tegnmæssighed, ganske som den havde det i renæssancen. Og denne verden bliver atter dunkel, da den består af et uoverskueligt net af relationer. Men den adskiller sig dog fra renæssancens verden, fordi man ikke mere tillidsfuldt kan forudsætte, at den udgør en grundlæggende sammenhæng. Og dette gjorde man netop i renæssancen. Denne epokes grundlæggende tryghed erstattes af en fornemmelse af en ny uoverskuelighed, der indebærer en orienteringsløshed, der er langt mere radikal, end den var i renæssancen.

Sprogets nye univers aftegner en mulighed for en ny verden eller en ny ontologi: Den er ikke mere en verden, hvor man forholder alt til en *uendelighed*, i sidste instans Gud, sådan som det var tilfældet i renæssancen og klassicismen. Den er heller ikke en verden, hvor vi forholder alt til en bestemt *endelighed*, nemlig mennesket, sådan som man gjorde det i moderniteten. Den er derimod en verden, hvor man betragter alt med afsæt i den størrelse, der kaldes *sproget*, som på den ene side består af et endeligt, men uoverskueligt antal dele, og som

derfor på den anden side danner baggrund og udgangspunkt for et uendeligt antal kombinationer.

Den anførte tolkning tager ikke udgangspunkt i strukturalismen og den generelle sproglige vending indenfor filosofien og videnskaben. I stedet for tolker den deres udlægning, idet den tager afsæt i noget andet. Tolkningen er nemlig i højere grad i overensstemmelse med den litterære modernismes måde at tematisere sprogets væren på, end den er med strukturalismen og den sproglige vending.

Den litterære modernisme fra romantikken omkring 1800 og frem til idag er i høj grad en formation, der viser, hvordan sproget i stadigt stigende grad er blevet løsgjort fra sin repræsentationsfunktion. Det har ikke længere den opgave at være medium for at repræsentere noget andet. Man beskæftiger sig i stedet med det for dets egen skyld og søger at udarbejde dets egenlogik. Derunder har man søgt at afdække den signifiant- eller betegnerside ved sproget, der modsætter sig, at det lader sig bestemme som et rent formidlingsmedium, der alene fremstiller noget betegnet.

Men derved erfarede man også, at sproget ikke lod sig karakterisere som en ny afrundet helhed. Det viste sig genstridigt, når det gjaldt at formulere afrundede og klassiske værker, fordi dets karakter var fragmentarisk. Sproget viste sig at være en gådefuld mangfoldighed, der var i stand til at omforme og transformere verden, sådan som vi umiddelbart mente at kende den. Det gendannede den på forskellig vis, så den fik en anden karakter, end der tidligere var forudsat.

Dette forhold blev særligt accentueret i den litterære retning, der var i vælten i Frankrig på det tidspunkt, hvor *Ordene og tingene* udkom. *Le nouveau roman* gjorde sig, som tidligere nævnt, netop stærkt gældende i offentligheden i 50'erne og 60'erne med forfattere som Alain Robbe-Grillet, Nathalie Sarraute, Claude Simon og Marguerite Duras. Den var præget af en stærkt antisubjektivistisk tendens, hvor både fortælleren og den bevidsthed, som romanerne skildrer, opløses. Dertil føjer den opløsningen af romanens sædvanlige referent: den verden, som beskrives. I stedet for disse instanser taler en opløst sproglig bevidsthed i den, og den søger man at formidle direkte.

Det menneskelige subjekt og den sædvanlige referent spaltes altså i en række ikke-umiddelbart sammenhængende aspekter. Sproget svulmer op fra at være en relativt tynd hinde omkring romanens referent og det talende subjekt i den klassiske roman til at blive tykt og uigennemtrængeligt. Det inkorporerer hele verden og hindrer enhver adgang til den hinsides sig selv.

Ud over at gøre rede for strukturalismen og den sproglige vending beskæftiger *Ordene og tingene* sig da også med den litterære modernisme og med modernismen i det hele taget. Værket prøver at gøre rede for de historiske betingelser for fremkomsten af modernismen som fænomen. Det søger at belyse, hvad det dog kan være for en verden og eksistensform, der gør sig gældende, hvor en sådan ny saglig udvendighed begynder at markere sig. Man fokuserer i den forbindelse på sproget som en fortættet skriveproces, hvori man bestandigt (re)konstruerer den umiddelbart given virkelighed og den umiddelbart givne sammenhæng (og en virkelighed), så en ny 'virkelighed' og en ny sammenhæng opstår, idet man i skriveprocessen bestandig føjer nye enheder til hinanden.¹ Der er tale om en skriveproces der består af en endeløs kæde af begivenheder, som man efterfølgende kan bestræbe sig på at indlæse en systematik i.

¹ En sådan skrifttematik udarbejdes arketypisk i det 'forskningsmiljø' der i midten af 1960'erne opstod omkring tidsskriftet *Tel Quel*. Foucault havde i en periode tilknytning til denne 'Telquel-bevægelse', sammen med blandt andre Philippe Sollers, Roland Barthes, Jacques Derrida og Julia Kristeva. En række centrale artikler fra tidsskriftet blev senere udgivet af Sollers i værket *Tel Quel. Théorie d'ensemble*. Se også Sollers: *L'écriture et l'expérience des limites* angående denne skrifttematik.

XI. Foucaults 'diskursanalyse'

Tilbageskuende søger Foucault i *L'archéologie du savoir* at artikulere den fremgangsmåde, han havde anvendt i sine analyser i *Les mots et les choses*. I de diskursive analyser, som han selv har foretaget, har Foucault altid taget afsæt i en mængde allerede foreliggende sproglige formuleringer, påpeger han i *Vidensarkæologien*. I den diskursive analyse må man tage eksistensen af en række allerede stedfundne *sproglige begivenheder*, der synes at danne en begrænset eller endelig sammenhæng, en bestemt diskurs, for givet:

“De diskursive begivenheders felt [...] er den altid endelige og for indeværende begrænsede sammenhæng [ensemble], der består af netop de sproglige sammenføjninger [séquences], der er blevet formuleret: [...] de danner en endelig sammenhæng.”
(*L'archéologie du savoir*, p. 39)¹

I sin diskursive analyse tager Foucault afsæt i en foreliggende og tilsyneladende sammenhængende mængde af begivenheder for at kaste lys over, hvorfor netop denne mængde af diskursive begivenheder foreligger. Han undersøger, hvorfor netop disse og kun disse er blevet ytret. Hvorfor er netop disse sproglige ytringer blevet realiserede af den mængde af ytringer, der for en umiddelbar betragtning ligeledes havde været korrekte og mulige.

“Når man skal beskrive diskursens begivenheder, stiller der sig [...] det følgende spørgsmål: Hvordan kan det være, at netop det udsagn [énoncé] forekom [soit apparu] og ikke et andet i stedet for?”
(*L'archéologie du savoir*, p. 39)²

¹ “Le champ des événements discursifs [...] est l'ensemble toujours fini et actuellement limité de seules séquences linguistiques qui ont été formulées: [...] elles constituent [...] un ensemble fini” (*L'archéologie du savoir*, p. 39).

² La description des événements du discours pose [...] une question: comment se fait-il que tel énoncé soit apparu et nul autre à sa place?” (*L'archéologie du savoir*, p. 39). Hermed adskiller “beskrivelsen af de diskursive begivenheder” og de enheder, disse danner, sig ifølge Foucault klart fra en mere gængs sproganalyse der søger at bestemme eller konstruere et “lingvistisk system” (*L'archéologie du savoir*, pp. 38-39). I grammatikken eller lingvistikken søger man at formulere et sæt af regler der gælder ikke alene for de aktualiserede, men også for de fremtidige, ikke alene for de realiserede, men også for de mulige sproglige ytringer: “[U]ne langue constitue toujours un système pour des énoncés possibles: c'est un ensemble fini de règles qui autorise un nombre infini des performances. Selon quelles règles tel énoncé a-t-il été construit, et par conséquent selon quelles règles d'autres énoncés semblables pourraient-ils être construits” (*L'archéologie du*

I den diskursive beskrivelse beskæftiger man sig med en række allerede foreliggende sproglige ytringer, idet man udfolder, hvad de indeholder, og sætter dem i relation til hinanden på forskellige måder, indtil til det bliver muligt at genkende et overordnet mønster i disse ytringer. Man afdækker i retrospekt en kompleks systematik, der synes at have været til stede i en mængde allerede foreliggende sproglige begivenheder.¹

Sådan søger den diskursive beskrivelse at bestemme, hvad Foucault karakteriserer som "*diskursive formationer*". En diskursiv formation er en samling ytringer, som man efterfølgende kan se en regularitet i, hvis man sætter dem i relation til hinanden: en samling ytringer som man kan se en korrelation imellem.

"Hvor man kan bestemme en regularitet (en formation af korrelationer, positioner, virkemåder og transformationer) mellem genstande, udsigelsesformer, begreber, de tematiske valg, kan man hævde [...], at der er tale om en *diskursiv formation*." (*L'archéologie du savoir*, p. 53)²

Eksempelvis er de forskellige selvstændige diskursive formationer Foucault mener at have afdækket i den klassiske periode i *Les mots et les choses* den generelle grammatik, naturhistorien og rigdomsanalysen. I *L'archéologie du savoir* (p.91) fremhæver han, at man kan tale om en særegen diskursiv formation, hvis man kan vise, hvorledes selv tilsyneladende diverse og direkte modstridende positioner og strategier dannes, således at det er muligt at aflede dem fra det samme overordnede

savoir, p. 39). I den traditionelle sproglige analyse fremlægger man således et endeligt sæt af regler, der gør en uendelig række af ytringer mulige. Man forelægger principperne for en mangfoldiggørelse. I den diskursive analyse søger man derimod at nå de begrænsende principper, de principper for knaphed, som synes at have bevirket, at man blandt en principielt uendelig række af muligheder har valgt at realisere disse og kun disse.

¹ De behandlede sproglige ytringer kan udmærket for en umiddelbar betragtning fremtræde som modstridende. Der kan f. eks. være tale om antagonistiske positioner, der for en mere overordnet betragtning viser sig at tilhøre den samme horisont. Som en "heuristisk regel", eller ledetråd for den diskursive beskrivelse fremhæver følgende "optimum" (eller 'regulative ide'): "le plus grand nombre possible de contradictions résolues par les moyens les plus simples" (*L'archéologie du savoir*, pp. 195 & 196). Analysen akal søge at "opløse det størst mulige antal modsigelser så enkelt som muligt."

² "[D]ans le cas où entre les objets, les types d'énonciation, les concepts, les choix thématiques, on pourrait définir une régularité (un ordre des corrélations, des positions et des fonctionnements, des transformations), on dira [...] qu'on a affaire à une *formation discursive*" (*L'archéologie du savoir*, p. 53). Andetsteds præciserer Foucault: "Une formation discursive sera individualisée si on peut définir le système de formation, les différentes stratégies qui s'y déploient; en d'autres termes, si on peut montrer comment elles dérivent toutes (malgré leur diversité parfois extrême, malgré leur dispersion dans le temps) d'une même jeu de relations" (*L'archéologie du savoir*, p. 91).

net af relationer. Fysiokraterne og utilitaristerne havde i klassikken ganske vist yderst divergerende opfattelser på en række områder. De var blandt andet uenige om, hvilke samfundsmæssige og naturlige aktiviteter der var værdiskabende. Men de diskuterede stadigvæk med hinanden indenfor den i kapitel VII beskrevne horisont, hvor værdier opfattedes som et resultat af behov, begær og knaphed og i hvert fald ikke som et produkt af det menneskelige arbejde.

Ved at gå således frem søger analysen at nå et niveau, som tillader at bestemme et historisk a priori, som må have gjort sig gældende i en positivt og empirisk foreliggende diskurs og have bestemt, at den fik netop den form, som den fik, og udviklede sig, sådan som den gjorde.¹

Hvis man sammenholder de enkelte diskursive formationer, viser der sig også tværgående mønstre, der binder dem sammen på et mere overordnet niveau. Den systematik, der binder dem sammen på et mere generelt niveau og sætter dem i forhold til hinanden, betegner Foucault "arkivet". Med denne betegnelse sigter Foucault til et overordnet arkivsystem, som efter forskellige retningslinier ordner en række dokumenter i forhold til hinanden, som bringer dem i et bestemt forhold til hinanden uden at reducere dem til hinanden eller til noget bestemt andet. Arkivet betegner en systematik, der gør sig gældende på det mest generelle og overordnede niveau. Det betegner "det generelle system for dannelse og omdannelse af udsagn" (*L'archéologie du savoir*, p. 171).²

Dette overordnede felt, arkivet, der bringer ikke alene enkelte udsagn men også diskursive formationer i relation til hinanden, er hvad man søger at afdække i den forskningsaktivitet Foucault betegner "arkæologien:

"De i ordene indeholdte betydninger [...] giver os ret til at anvende termen *arkæologi* som en samlende overskrift for alle de følgende undersøgelser: den aldrig helt tilendebragte, aldrig fuldstændigt afsluttede afdækning af arkivet, der danner den generelle horisont for beskrivelsen af de diskursive formationer, for analysen af

¹ Når man afdækker et sådant historisk a priori, angiver man ikke muligheds- eller gyldighedsbetingelserne for de givne udsagn, men ganske simpelt det net af relationer der binder det faktisk ytrede sammen: "[L]a régularité des énoncés est définie par la formation discursive elle-même. Son appartenance et sa loi ne font qu'une seule et même chose; ce qui n'est pas paradoxal puisque la formation discursive se caractérise non point par des principes de construction mais par une dispersion de fait, qu'elle est pour les énoncés non pas une condition de possibilité mais une loi de coexistence" (*L'archéologie du savoir*, p. 153). Jævnfør også p. 8 i samme værk.

² "C'est le système général de la formation et de la transformation des énoncés" (ibidem, p. 171).

positiviteterne og bestemmelsen af udsigelsesfeltet." (*L'archéologie du savoir*, p. 173).¹

I en samtale med titlen "La naissance d'un monde", der fandt sted i 1969 i anledning af Foucaults udgivelse af *Vidensarkæologien*, understreger han, at han med sådanne i termen indeholdt betydninger ikke sigter til associationer i retning af en videnskab om og en udgravning af forhistoriske ikke-sproglige efterladenskaber, altså i retning af arkæologien i den gængse betydning af ordet. Hensigten er heller ikke at man skulle opfatte arkæologien som en eftersøgning efter en *arche* i den tidlige græske betydning af dette ord, som en eftersøgning og en bestemmelse af et punkt, hvori alle de andre fænomener har deres oprindelse. Hensigten er derimod primært at fremhæve, at der er tale om et arkivarbejde, hvori man søger at udforske og bestemme en systematik, som de enkelte dokumenter lader sig ordne i og som sætter den i relation til hinanden: "Jeg anvendte termen 'arkæologi' for at spille på ordene og betegne en slags beskrivelse af *arkivet*, ikke for at referere til opdagelsen af en begyndelse eller genopdagelsen af fortidige aflejringer."² I en sen samtale fra 1978, med titlen "Dialogue sur le pouvoir", fremhæver Foucault ligeledes, at betegnelsen 'arkæologi' henviser til den "form for udforskning, der søger at udfolde de diskursive begivenheder, idet man betragter dem som størrelser, der er registreret i et arkiv."³

Foucaults *Les mots et les choses* er et resultat af et sådant omfattende historisk arkivararbejde. I bogen har han bestræbt sig på at nærlæse,

¹ "La mise au jour, jamais achevée, jamais intégralement acquise de l'archive, forme l'horizon général auquel appartiennent la description des formations discursives, l'analyse des positivités, le repérage du champ énonciatif. Le droit des mots [...] autorise donc à donner à toutes ces recherches le titre d'*archéologie*" (*L'archéologie du savoir*, p. 173).

² "Archéologie – je l'ai employé par jeu de mots pour désigner quelque chose qui serait la description de l'*archive* et non du tout la découverte d'un commencement ou la remise au jour des ossements du passé. [...] Par archive, j'entends d'abord la masse des choses dites dans une culture, conservées, valorisées, réutilisées, répétées et transformées. Bref, toute cette masse verbale qui a été fabriqué par les hommes, investie dans leurs techniques et leurs institutions, et qui est tissée avec leur existence et leur histoire. Cette masse des choses dites, je l'envisage non pas du côté de la langue, du système linguistique qu'elles mettent en œuvre, mais du côté des opérations qui lui donnent naissance. Mon problème pourrait s'énoncer ainsi: comment se fait-il qu'à une époque donnée on puisse dire ceci et que jamais cela n'ait été dit?" ("La naissance d'un monde", *Dits et écrits I*, pp. 786-787).

³ "Le terme 'archéologie' renvoie donc au type de recherche qui s'attache à extraire les événements discursifs comme s'ils étaient enregistrés dans une archive. Une autre raison pour laquelle j'utilise ce mot concerne un objectif que je me suis fixé. Je cherche à reconstituer un champ historique dans sa totalité, dans toutes ses dimensions politiques, économiques, sexuelles" ("Dialogue sur le pouvoir", *Dits et écrits IV*, pp. 468-469).

kategorisere og systematisere de ytringer og diskursive formationer, han beskæftiger sig med, indtil en sammenhængende systematik kommer til syne, som bevirker at de synes at falde på plads og lade sig ordne i forhold til hinanden. Derfor fik værket undertitlen "en arkæologi". En sådan afdækning af et overgribende arkiv fremstiller en omfattende sammenhæng, som vi aktuelt står i og som vi responderer på.

Det overgribende arkiv, værket etablerer er imidlertid på sin side netop den omfattende sammenhæng, det bliver muligt at ane i netop de begivenheder, der bliver interessante og vedkommende, hvis man tager afsæt i en samtid, der er præget af, at der gør sig et strukturelt-sprogligt opbrud indenfor det for indeværende betydningsfulde fænomen, som humanvidenskaberne er, for at undersøge hvad dette opbrud er tegn på. Derfor fik værket i første omgang undertitlen "en arkæologi over strukturalismen" og i sidste omgang undertitlen "en arkæologi over humanvidenskaberne".

Ændringen af værkets undertitel er betydningsfuld, eftersom det peger på, at den samtid, som Foucault tager afsæt i og søger at kaste lys over, ikke er en bestemt og entydig nutid. Det er derimod en samtid, som allerede er uafklaret, ikke fordi den er fuldstændig diffus eller uoverskuelig, men fordi den er tve- eller flertydig. Den samtid, som Foucault i *Les mots et les choses* tager afsæt i og som tillader ham at etablere det omfattende arkiv, er en aktualitet, der allerede har karakter af et skred, en transformation eller en begivenhed, hvis karakter det drejer sig om at udfolde yderligere igennem undersøgelsen.

Det arkiv, som Foucault arbejder sig frem til at etablere, danner derfor heller ikke "et tid- og stedløst bibliotek over alle biblioteker".¹ Arkivet betegner i stedet en bestemt regelmæssighed, man er i stand til at afdække på et bestemt tidspunkt, og som synes at have reguleret et bestemt begrænset sæt ytringer, og som har tilladt, at disse blev til, bevarede eller ændredes på ikke tilfældig vis. Arkivet er den generelle systematik, hvad angår dannelsen og transformationen af et begrænset antal af ytringer.² Og den samtidsdiagnose, som arkæologien tillader at stille, i og med at den afdækker et overgribende arkiv, der stadig gør sig gældende, er derfor heller ikke en angivelse af netop det punkt, hvor vi står, og af præcis hvem vi er. I stedet bekræfter arkæologien i sin diagnose det, der dannede dens umiddelbare afsæt, nemlig at vi ikke er

¹ "Elle n'a pas la lourdeur de la tradition; et elle ne constitue pas la bibliothèque sans temps ni lieu de toutes les bibliothèques" (*L'archéologie du savoir*, p. 171).

² Arkivet "fait apparaître les règles d'une pratique qui permet aux énoncés à la fois de subsister et de se modifier régulièrement. C'est le système général de la formation et de la transformation des énoncés" (*L'archéologie du savoir*, p. 171).

identiske med os selv, men altid allerede tvetydige for og dermed forskellige fra os selv, ikke i vilkårlige, men i forskellige konkrete henseender. Den arkæologiske analyse bekræfter imidlertid den umiddelbare samtidige tve- eller flertydighed, idet den ad den historiske omvej artikulerer og præciserer, og dermed også i sidste instans forskyder og forandrer denne.

“Diagnostikken [...] konstaterer ikke vores identitet i et spil af distinktioner. Den slår fast, at vi er forskel [différence], at vores fornuft er diskursernes forskellighed, vores historie forskellige tider, vores jeg maskernes forskellighed: at forskellen bestemt ikke er en glemt og genopdaget oprindelse, men den udspredning som vi er og som vi bevirker” (*L'archéologie du savoir*, pp. 172-173).¹

I forlængelse heraf forlenes ordet ‘diskurs’ med flere forskellige betydninger hos Foucault. Et sted i *L'archéologie du savoir* undskylder Foucault ligefrem de varierende betydninger, han i dette værk tillægger ordet, og dermed mangelen på præcision i hans anvendelse af termen.² ‘Diskurs’ betegner hos Foucault en diskursiv formation: “Lad os kalde en helhed af udsagn diskurs, for så vidt som disse tilhører den samme diskursive formation.”³ ‘Diskurs’ betegner imidlertid ligeledes de formations- eller dannelsesregler, som en given mængde ytringer følger og som bevirker, at de tilhører den samme diskurs. På et mere overordnet niveau betegner diskursen imidlertid også det felt, som alle ytringer hører til, alene i kraft af, at de er ytringer. Og på dette overordnede niveau har diskursen for Foucault at se karakter af en bestandigt gentaget begivenhed. På dette niveau må man forstå diskursen som bestandigt gentagne opbrud og nybrud i nye henseender. Man må anskue den som en bestandig transformativitet. Denne grundlæggende

¹ “Le diagnostic [...] n'établit pas le constat de notre identité par le jeu des distinctions. Il établit que nous sommes différence, que notre raison c'est la différence des discours, notre histoire la différence des temps, notre moi la différence des masques. Que la différence, loin d'être origine oubliée et recouverte, c'est cette dispersion que nous sommes et que nous faisons” (*L'archéologie du savoir*, pp. 172-173).

² “Enfin au lieu de resserrer peu à peu la signification si flottante du mot ‘discours’, je crois bien en avoir multiplié les sens: tantôt domaine général de tous les énoncés, tantôt groupe individualisable d'énoncés, tantôt pratique réglée rendant compte d'un certain nombre d'énoncés; et ce même mot de discours qui aurait dû servir de limite et comme d'enveloppe au terme d'énoncé, ne l'ai-je pas fait varier à mesure que je déplaçais mon analyse et son point d'application, à mesure que je perdais de vue l'énoncé lui-même?” (*L'archéologie du savoir*, p. 106).

³ “On appellera discours un ensemble d'énoncés en tant qu'ils relèvent de la même formation discursive” (ibidem, p. 153).

konception af diskursen fremgår blandt andet af følgende passage fra *Vidensarkæologien*:

“Man må give afkald på alle de velkendte temaer, der har som opgave at garantere diskursens uendelige kontinuitet og dens hemmelige nærvær med sig selv i et altid tilbagevendende fraværs spil. Man må holde sig rede til at modtage hvert enkelt moment af diskursen som en frembrydende begivenhed: i den punktualitet hvor den kommer til syne og i den tidslige udspredning, som tillader at den kan gentages, vides, glemmes, transformeres, udslettes selv ud i sine mindste spor, gemmes langt bort fra ethvert blik i støvede bøger. I stedet for at henvise diskursen til oprindelsens fraværende nærvær må man tage dens insisterende spil op.” (*L'archéologie du savoir*, pp. 36-37)¹

For et nærmere eftersyn gør diskursen på dette grundlæggende niveau, hvor den konciperes som en gentagen og irreducibel begivenhed, sig imidlertid ligeledes gældende på de andre tidligere nævnte diskursive niveauer. Også de diskursive formationer og deres dannelsesregler må for Foucault at se i sidste instans analyseres som sammenhænge, der dannes igennem en diskurs, der har karakter af et bestandigt opbrud fra det tidligere foreliggende.

Der er således tale om en gensidig henvisthed imellem diskurs og arkæologi. Mens man i diskursen bestandigt føjer nye begivenheder til de tidligere, således at det tidligere foreliggende transformeres, kan man i den arkæologiske undersøgelse efterfølgende søge at afdække en systematik, der synes at have gjort sig gældende i diskursens bestandige

¹ “Il faut renoncer à tous ces thèmes qui ont pour fonction de garantir l'infinie continuité du discours et sa secrète présence à soi dans le jeu d'une absence toujours reconduite. Se tenir prêt à accueillir chaque moment du discours dans son irruption d'événement; dans cette ponctualité où il apparaît, et dans cette dispersion temporelle qui lui permet d'être répété, su, oublié, transformé, effacé jusque dans ses moindres traces, enfoui, bien loin de tout regard, dans la poussière des livres. Il ne faut pas renvoyer le discours à la lointaine présence de l'origine; il faut le traiter dans le jeu de son instance” (*L'archéologie du savoir*, pp. 36-37). Foucaults grundlæggende karakteristik af diskursen understreges ligeledes i følgende passage fra *L'ordre du discours*: “Il y a sans doute dans notre société, et j'imagine dans toutes les autres, mais selon un profil et des scansions différentes, une profonde logophobie, une sorte de crainte sourde contre ces événements, contre cette masse de choses dites, contre le surgissement de tous ces énoncés, contre tout ce qu'il peut y avoir là de violent, de discontinu, de batailleur, de désordre aussi et de périlleux, contre ce grand bourdonnement incessant et désordonné du discours. [...] Et si on veut – je ne dis pas effacer cette crainte –, mais l'analyser dans ses conditions, son jeu et ses effets, il faut, je crois, se résoudre à trois décisions auxquelles notre pensée, aujourd'hui, résiste un peu [...]: remettre en question notre volonté de vérité; restituer au discours son caractère d'événement; lever enfin la souveraineté du signifiant” (*L'ordre du discours*, pp. 52-53).

tilføjelse. Herigennem udpeger man ikke en determinisme, der har virket og som sætter en i stand til at forudsige de efterfølgende begivenheder. Man afdækker i stedet en dispositionel logik, der synes at udpege nogle rum for udfald, nogle rum som fremtidige begivenheder kan indtage på deres måde.

Hvis man først har fået blik herfor, opdager man, hvordan det bestandige diskursive opbrud, der alligevel aflejrer en grundlæggende systematik, dukker op overalt i den historiske analyse, som Foucault foretager i *Les mots et les choses*. Den fremstår som historiens grundlæggende væremåde, eller som værkets historicitet.

Når Foucault således bestandigt lader den arkæologiske analyse tage afsæt i den diskursive begivenhed, synes en væsentlig bevæggrund at have været bestræbelsen på at fastholde en antireduktionistisk tilgang. På denne måde søger han at fastholde den enkelte diskursive begivenheds irreducibilitet. Han understreger således i *L'archéologie du savoir*, hvorledes "det mindste udsagn – selv det mest banale eller uanseelige – 'iværksætter' det samlede regelspil".¹ Men samtidig søger han også at fastholde det diskursive niveaus irreducibilitet i forhold til andre ikke-diskursive planer. Foucault anfører således i *L'archéologie du savoir*, hvorledes man, når man analyserer en diskursiv formation opdager, at den har relationer ikke alene til andre diskursive formationer, men også til ikke-diskursive niveauer, som for eksempel institutioner, politiske begivenheder og økonomiske processer. I den diskursive analyse bestræber man sig imidlertid ikke på at bestemme, hvordan den givne diskursive formation kan afledes fra og forklares ud fra disse planer. I den diskursive formation undersøger man derimod, hvordan den diskursive formation igennem sine dannelsesregler artikulerer sig, eller forholder sig, til de andre niveauer, som den står i relation til.

"Når den konfronteres med en samling af foreliggende udsagn, søger [...] arkæologien [...] ikke at genfinde det, der udtrykker sig i dem (den hermeneutiske opgave); den søger at bestemme, hvorledes dannelsesreglerne, som de bliver til igennem – og som udmærker den positivitet, som de hører til – kan være forbundet med ikke

¹ "[L]e moindre énoncé – le plus discret ou le plus banal – met en œuvre tout le jeu des règles" (*L'archéologie du savoir*, p. 191). Begivenheden som den hændelse, der bevirker en forskel, der gør en forskel i forhold til tidligere, optræder som en central kategori i Foucaults samlede forfatterskab fra de tidlige artikler i 1950'erne og *Histoire de la folie* til den sene *Histoire de la sexualité*. I *Les mots et les choses* og *L'archéologie du savoir* træder imidlertid den en særlig form for begivenhed, nemlig den diskursive i centrum for opmærksomheden.

diskursive systemer: Den søger at bestemme artikulationens specifikke former" (*L'archéologie du savoir*, p. 212).¹

I sine diskursanalytiske værker tager Foucault således konstant afsæt i en særlig type begivenheder, nemlig de sproglige udsagn, eller de begivenheder der finder sted i sproget. Han gør dette for at afdække en systematik, der gør sig gældende i gennem dem på det sproglige plan, anskuet som et niveau, der forholder sig selvstændigt til og artikulerer sig i forhold til sine omgivelser. Skal man imidlertid undgå at ekstrapolere den diskursanalytiske fremgangsmåde som universel metodologi, er det imidlertid nødvendigt at holde sig diskursanalysens situerethed for øje.

Som jeg allerede antydede indledningsvis i dette skrift, er det nødvendigt at gå 'omvejen' over Foucaults samlede langstrakte historiske analyse i *Les mots et les choses*, hvis man vil danne sig et dækkende billede af, hvad man senere har karakteriseret som hans diskursanalyse, og hvis man vil lade sig inspirere af det analyseniveau, han hermed anlægges, og ikke blot af den analysemåde, man sædvanligvis tror han anlægges. Hvis man læser Foucaults bog sammenhængende og ikke blot nøjes med at lade sig inspirere af enkelte frapperende udsagn, bliver det nemlig tydeligt, hvorledes Foucault gennemgående fremhæver den historiske betingethed og dermed også foreløbigheden af hans eget afsæt og det historiske perspektiv, dette tillader at opridse. Diskursanalyse er hos Foucault ikke en almentgyldig *teori* og en ahistorisk anvendbar metode. Det diskursanalytiske plan anlægges som det overordnede niveau i ganske få af hans værker, der udgør en bestemt begrænset 'diskursanalytisk' fase af hans forfatterskab. Diskursen spiller en central rolle i *Les mots et les choses*, *L'archéologie du savoir* og *L'ordre du discours*.² Den står imidlertid endnu ikke i centrum i de tidligere værker *Histoire de la folie* (fra 1961) og *Naissance de la clinique* (fra 1963), ligesom den heller ikke spiller en privilegeret rolle i de senere *Surveiller et punir* (fra 1975) og *Histoire de la sexualité* (som Foucault begynder at udgive fra 1976).

Som gennemgangen af *Les mots et les choses* har vist, anlægges det diskursanalytiske niveau selv i den begrænsede fase af forfatterskabet,

¹ "Devant un ensemble de faits énonciatifs, l'archéologie [...] ne cherche pas [...] à retrouver ce qui s'exprime en eux (tâche d'une herméneutique); elle essaie de déterminer comment les règles de formation dont il relève – et qui caractérisent la positivité à laquelle il appartient – peuvent être liées à des systèmes non discursifs: elle cherche à définir des formes spécifiques d'articulation" (*L'archéologie du savoir*, p. 212).

² Samt til dels i hans lidt ældre udgivelse *Raymond Roussel*.

hvor diskursen spiller en central rolle, primært som et led i en analyse af, hvorledes det dog er gået til, at vi er begyndt at koncipere alt det, vi møder, som diskurser. I sin diskursanalytiske fase tager Foucault altså afsæt i det forhold, at diskursanalysen synes at være blevet vores selvfølgelige overgribende og uomgængelige horisont; men det gør han netop for at vise denne horisonts historiske betingethed og for således at forskyde det selvfølgelige. Foucault anlægger en diskursiv analytik for at lægge afstand til diskursen som en selvfølgelig overgribende horisont og for at distancere sig fra diskursanalysen som teori og metode.

Også Foucaults overblik i *L'archéologie du savoir* over sin egen hidtidige får imidlertid dermed karakter af en foreløbig statusopgørelse. Han søger at formulere, hvad han hidtil har gjort, og hvordan han hidtil er gået frem. Dette gør han imidlertid netop ikke for fremover at fortsætte med at gøre således som han hidtil har gjort, men netop for at reorientere sig, finde de hidtidige blinde punkter og fremover gøre det muligt at gå frem på en anden måde. Det betyder, at Foucaults artikulering af sin egen hidtidige fremgangsmåde i *L'archéologie du savoir* i mange henseender har samme status som en moderne digters poetik.¹

¹ Jævnfør således Søren Ulrik Thomsens betragtninger i *Mit lys brænder* (pp. 8-10): "Poetik er ikke 'en køreplan' for hvordan man skriver digte, ikke dogmer, ikke engang genyttige råd og diskrete praktiske vink poet og poet imellem. Derimod er det en refleksion over en konkret poetisk praksis, primært – men langt fra udelukkende – min egen, og et forsøg på at gøre klart hvilke sammenhænge disse sammenhænge disse praktisser er forankrede i, forudsætter og fremskriver. Mit udgangspunkt for at skrive poetik har ganske selvfølgelig været situationen ved arbejdsbordet, når et digt var kastet ud på papiret, og spørgsmålet om *hvorfor* det var blevet godt helholdsvis dårligt nødvendigvis meldte sig. *Nødvendigvis*, fordi man er nødt til at gøre sig sine egne greb klart, for såvel at kunne opskrive dem som erfaring som at kunne frigøre sig fra dem i et *nyt* digt. Og det gælder såvel de vellykkede som fejlgrebene – springer man poetikken over, er man dømt til både konstant at gentage sine fejl som til at skrive det 'gode digt' igen og igen i stadigt tyndere udgaver. Sandt nok er ethvert digt en implicit poetik, men træder man ikke med jævne mellemrum tilbage fra sin praksis og definerer den bevidst, udsætter man sig yderligere for to ting, nemlig: at den nødvendige, men uformulerede, poetik så at sige selv tager ordet og sætter sig igennem i og på trods af digtet, og hermed har vi det triste *programdigt*. Giver man sig omvendt til at skrive en poesi-artikel der jomfrunalsk værner om sin egen ubevidsthed og endelig ikke vil være en teoretiserende poetik, fordi dette er imod Poesiens Væsen, fuckes den til gengæld totalt op af pinlige *lyrismer*, der alligevel ikke kan redde den fra at være en teori, men tværtimod dømmer den til at være en elendig sådan [...] Ligesom det ikke interesserer mig at skrive et digt, jeg har skrevet før, ville det kun være pinligt at få 'tilhængere' af poetikken her, fordi det ville være at rive dén grund væk, på hvilken den er skrevet: forsøget på at komme videre ved *selv* at formulere, fremlægge og stå inde for de teoretiske konsekvenser der drages af den digteriske praksis. Omend man selvfølgelig kan indoptage poetikken i den udstrækning det er produktivt og nødvendigt for ens *egne* formuleringer, ligesom jeg selv ar indtænkt adskillige andre menneskers arbejde i mit. [...] Til gengæld kan andre mennesker bruge bogen her til at tænke og formulere sig *op imod*, til at skærpe såvel deres teori som praksis *i forhold til*.

Hos Foucault overordnes historien og dens historicitet dermed diskursanalysen og dens universalitet.

Idet poetikken afgrænser sig over for de poesi-praksisser, den erklærer ugyldige, bliver det muligt for *dem* at definere sig selv over for dens absolutisme, hvorved en *hårdt tiltrængt* fundamental diskussion om poesien i dag er mulig."

Litteraturliste

- Dreyfys, Hubert E. & Rabinow, Paul: *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Chicago 1982.
- Foucault, Michel: *Dits et écrits I-IV 1954-1988*, Paris 1994.
- Foucault, Michel: *L'histoire de la folie à l'âge classique*, Paris 1961.
- Foucault, Michel: *L'archéologie du savoir*, Paris 1969.
- Foucault, Michel: *Les mots et les choses*, Paris 1966.
- Foucault, Michel: *L'ordre du discours*, Paris 1971.
- Foucault, Michel: *La volonté de savoir*, Paris 1976.
- Foucault, Michel: *Naissance de la clinique*, Paris 1963.
- Foucault, Michel: *Raymond Roussel*, Paris 1963.
- Foucault, Michel i samtale med P. Boncenne: "Du Pouvoir", L'express No. 1722, Paris 1984.
- Foucault, Michel i samtale med G. Raulet: "Structuralism and Post-Structuralisme: An Interview with Michel Foucault", Telos No. 55, Amherst, New York 1983.
- Jørgensen, Marianne Winther & Phillips, Louise: *Diskursanalyse som teori og metode*, Roskilde 1999.
- Lacan, Jacques: *Écrits*, Paris 1966.
- Lévi-Strauss, Claude: *Les structures élémentaires de la parenté*, Paris 1949.
- Lévi-Strauss, Claude: *Anthropologie structurale I*, Paris 1958.
- Lévi-Strauss, Claude: *La pensée sauvage*, Paris 1962.
- Sollers, Philippe: *L'écriture et l'expérience des limites*, Paris 1968.
- Sollers, Philippe: *Tel Quel. Théorie d'ensemble*, Paris 1968.
- Thomsen, Søren Ulrik: *Mit lys brænder. Omrids af en ny poetik*, København 1985.